

SREBREN DIZDAR

**OD UZORA DO PREZIRA: D. H. LAWRENCE I
NJEGOV ODNOS PREMA F. M. DOSTOJEVSKOM /
FROM ADMIRATION TO CONTEMPT:
D. H. LAWRENCE AND HIS VIEWS
ON F. M. DOSTOEVSKY /
ОТ ВОСХИЩЕНИЯ К ПРЕЗРЕНИЮ:
Д. Г. ЛОУРЕНС И ЕГО ОТНОШЕНИЕ
К Ф. М. ДОСТОЕВСКОМУ**

Odnos D. H. Lawrencea prema Dostojevskom se postepeno mijenjao od početnog oduševljenja i fascinacije djelima velikog ruskog klasika, koje je iščitao u doba sveopće popularnosti “svega ruskog” početkom 20. stoljeća u Velikoj Britaniji, do sve većih sumnji koje je ovaj kontroverzni i neshvaćeni autor počeo ispoljavati u najplodnijim godinama modernizma, kada je i sam počeo objavljivati zapažene romane i kritičke napise o književnosti. Većina poznavalaca Lawrenceovog djela smatra da je njegovo odricanje značaja Dostojevskog proisteklo ne samo iz potrebe da se otrgne od nesumnjivog uticaja koji su na njega ostavila pojedina djela ruskog pisca, nego i kroz vlastito Lawrenceovo hrvanje sa unutrašnjim demonima u poznijoj fazi njegovog stvaralaštva. U tim teškim unutrašnjim iskušenjima on je tražio, iako uvijek i nije nalazio, odgovore na ta pitanja u djelima drugih ruskih autora koje je čitao tih godina u prevodu na engleski – posebno Solovjova, Berđajeva, Šestova i Rozanova – i to naročito one dijelove u kojima su i oni davali svoja viđenja pojedinih knjiga Dostojevskog. S jednakim zanosom se Lawrence odnosio i na kritička tumačenja Dostojevskog, koja su nastala iz pera nekih britanskih savremenika, poput Forda Madox Forda, Arnolda Bennetta, Johna Middletona Murryja, Josepha Conrada ili Virginije Woolf. U radu, koji se osvrće na višedecenijska mukotrpa iščitavanja i propitivanja vlastitog autorskog

djela britanskog pisca naspram Dostojevskog, analizira se Lawrenceovo tumačenje Velikog inkvizitora iz dva ključna poglavlja iz *Braće Karamazovih*. Na molbu Samuela Kotelianskog “Kota”, ruskog jevrejskog emigranta u Velikoj Britaniji s kojima ga je vezivalo iskreno prijateljstvo još od 1914. godine, Lawrence je napisao traženi tekst kao Predgovor novom engleskom prevodu koji je pripremao Koteliansky kao zasebno izdanje. Nedugo nakon što ga je završio za samo četiri dana u februaru 1930, teško bolesni Lawrence je preminuo u mjestu Vence u južnoj Francuskoj, pa se s razlogom može smatrati da je u ovom svom posljednjem većem napisanom tekstu zaokružio svoje stavove o Dostojevskom, ali i uticajima ruskih klasika na njega, ali i na nastanak i razvoj proznih djela britanskog modernizma između 1910. i 1930. godine.

Ključne riječi: *uticaj ruskih klasika, proza britanskog modernizma, divljenje, reinterpretacija i odricanje, D. H. Lawrence i F. M. Dostojevski, Legenda o Velikom inkvizitoru*

UVODNE NAPOMENE

Zanimanje za Rusiju i političke, a osobito kulturne, prilike u njoj razvijalo se postepeno u britanskoj široj javnosti, kako onoj čitalačkoj, a pogotovo onoj iz kulturno-kritičarskih krugova. Nakon burnih vremena Napoleonom ratova, pojavljuju se i prvi prevodi Gogolja, Ljermontova i Turgenjeva sa francuskog jezika. U doba izrazito stabilne vladavine kraljice Victorije (1837–1901), poraslo je sveopće zanimanje za djelima prevedenim s evropskih jezika. Ono je, istina, bilo sporadično i prilično uvjetovano političkim događanjima ili ratovima, kao što je bio Krimski rat sredinom 19. stoljeća. Ni ogromni zamah ruske književnosti tokom 19. stoljeća, u kojem su stvarali takvi velikani od Puškina i Ljermontova, do Turgenjeva, Gogolja, Tolstoja, Dostojevskog i Čehova, nije imao većeg odjeka među britanskim kritičarima i književnicima sve do kraja 1880-ih godina. Neka novija istraživanja, međutim, potvrđuju, kako to navodi Lucia Aiello (2013, str. xi), “da je Dostojevski pominjan u britanskim časopisima prije 1875. godine”: *New evidence shows that Dostoevskii was mentioned in British journals before 1875* (Novi dokazi pokazuju da je Dostojevski pominjan u britanskim časopisima

prije 1875. godine).⁴⁴ Riječ je o tekstu pod nazivom “Russia” (Rusija), koji je objavljen u časopisu *Athenaeum*, br. 2200, a koji je izašao 25. decembra 1869. godine na dvije stranice: 859–860 (ibid., str. 124). Ovaj časopis je, između ostalog, donosio i opsežne preglede objavljenih djela u pojedinim zemljama, te je obavijestio svoje britanske čitaoce da je Turgenjev početkom te godine objavio roman *The Unfortunate* (*Несчастливая, Neschastnaya, Nesretnica*, 1869),⁴⁵ kao i njegov prikaz o kritičaru Bjelinskom; da je Gončarov nakon dvije godine šutnje objavio roman *The Precipice* (*Обрыв, Obryv, Bezdan* ili *Propast*, izvorno objavljivan od januara do maja 1869. u časopisu *Vestnik Evropy*) kao svojevrsni nastavak *Oblomova* (objavljenog deset godina ranije, 1859); te i da je grof Lav Tolstoj nastavio s objavljivanjem *Rata i mira*, te da je tu i knjiga ‘*People of the Forties*’ is by Pisemsky, the only other novelist of note except Dostoiefsky, but adds nothing to his reputation (*Ljudi u četrdesetim godinama* od Pisemskog,⁴⁶ jednog drugog dobrog romansijera osim Dostojevskog, ali ta knjiga nije ni na kakav način popravila njegovu reputaciju).⁴⁷

Dostojevski je u ovom časopisu pomenut još dva puta. Eugene Schuyler je prikazao njegov roman *Mladić* (*A Young Man, Подросток, Podrostok*), opet u pregledu književnih ostvarenja u Rusiji (‘Russia’) 1875. godine, što se doskora uzimalo kao prvo stvarno pominjanje imena Dostojevskog u britanskoj

⁴⁴ Podatak je objavila profesorica sa Washington University Lucia Aiello, 2013. *After Reception Theory Fedor Dostoevskii in Britain, 1869–1935*, London and New York: The Modern Humanities Association and Routledge.

⁴⁵ Ovaj kraći i ne toliko poznati roman Turgenjeva je objavljen kao *The Unfortunate One* na engleskom 1888. godine: Tr/anslated by/ A. R. Thompson, Trubner, London, 1888.

⁴⁶ To je poluautobiografski roman *Люди сороковых годов*, objavljen 1869. godine, autora Alekseja Feofilaktoviča Pisemskog (1821–1881).

⁴⁷ Časopis *The Athenaeum: The Journal of English and Foreign Literature, Science and Fine Arts* je bio veoma pouzdan izvor kretanja u svim sferama tadašnjeg intelektualnog života – od nauke do književnosti. Krajem godine bi objavljivali iscrpne preglede objavljenih književnih djela u Evropi i Americi (*The Literature of Europe and America*), gdje su na prvom mjestu bile prikazane tada dominantne zemlje Njemačka i Francuska, a na kraju je dat poveliki pregled engleske književnosti. Ovo prvo, iako usputno spominjanje Dostojevskog kao važnog ruskog pisca se nalazi na prvom lijevom stupcu na stranici 860, a dostupno je kao e-knjiga na internetu: https://books.google.co.uk/books?id=T5FUAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [datum pristupa 16.12.2021.].

periodici. Sljedeće pominjanje u istoj kolunni ove publikacije je, ustvari, bio *in memoriam* povodom piščeve smrti u decembru 1881. Vjerovatno je to potaklo druge prikazivače da krenu sa sličnim napisima, uglavnom u časopisu *Academy* (Akademija). U njemu je Wilson H. Schütz objavio prvi ozbiljni tekst o ruskom piscu, “The Russian Novelist Dostojevsky” (Ruski romansijer Dostojevski), koji je objavljen u časopisu *Academy*, br. 28, 1885. godine na str. 395. To je bio jasan signal da će se uskoro početi objavljivati prvi romani Fjodora Mihajloviča Dostojevskog na Zapadu, iako isprva njihova recepcija nije bila naročito povoljna. U Njemačkoj su se njegovi romani počeli prevoditi još 1850. godine, a u Francuskoj je bilo objavljeno gotovo sve što je napisao već do 1880. Tada se pojavljuju i prvi prevodi na engleskom jeziku, istina u New Yorku, gdje je objavljena verzija romana *Zapisi iz mrtvog doma* (*Зануски уз Мертвогo дома*, 1860–1862) i to pod naslovom *Buried Alive* (*Živ zakopan*) iz 1881. godine. Iako je objavljen nešto kasnije i u Londonu, tek pet godina kasnije će biti objavljena prva dva romana Dostojevskog *Crime and Punishment* (*Zločin i kazna*) i *Injury and Insult* (*Poniženi i uvrijeđeni*), 1886. godine.

Za prodor ruskih djela na britansko tržište u prvom periodu je posebno zaslužan vispreni izdavač Henry Richard Vizetelly (1820–1894), koji je 1882. pokrenuo ediciju jeftinih knjiga pod nazivom “Mermaid Series” (Edicija Sirene). U njoj je objavljivao rane engleske dramatičare, kao i prevode knjiga Gustavea Flauberta, Ljermontova, Dostojevskog, Tolstoja i drugih tadašnjih evropskih autora. Ruske pisce je smjestio u ediciju pod nazivom “Celebrated Russian Novels” (Slavni ruski romani), u kojoj je objavio vjerovatno dvanaest knjiga: četiri od Tolstoja – *Anna Karenina*, *War and Peace* (*Rat i mir*), *My Husband and I* (*Moj muž i ja*), i *The Cossacks* (*Kozaci*); pet od Dostojevskog – *Crime and Punishment* (*Zločin i kazna*), *Injury and Insult* (*Poniženi i uvrijeđeni*),⁴⁸ *The Friend of the Family* (*Prijatelj porodice*), *The Gambler* (*Kockar*) i *The Idiot* (*Idiot*); dvije od Gogolja – *Dead Souls* (*Mrtve duše*) i *Taras Bulba* (*Taras Buljba*); te, napose, *A Hero of Our Time* (*Junak našeg doba*) Ljermontova. Kako navodi Catherine Louise McAteer u svojoj

⁴⁸ Ova se knjiga Dostojevskog *Униженные и оскорблённые*, *Unizhennye i oskorblyonnye*, prevodi na engleski jezik i kao *The Insulted and Humiliated*.

zasada neobjavljenoj doktorskoj disertaciji, odbranjenoj 2017. na University of Bristol, Velika Britanija, uz ova izdanja nigdje nisu navedena imena prevodilaca. Ona, također, navodi još jedan naslov, a ponovo je riječ o Dostojevskom: Fedor Dostoieffsky, *Uncle's Dream* (Дядюшкин сон, *Dyadyushkin son*, *Ujakov san*, 1859), i *The Permanent Husband* (Вечный муж, *Vechny muzh*, *Vječiti muž*, 1870).⁴⁹ Ovu knjigu, kao i druge gore pomenute knjige Dostojevskog, za firmu Vizetelly and Co. je između 1886. i 1888. godine preveo Frederick Whishaw.⁵⁰ Međutim, i ti su prevodi objavljivani neredovito, sa velikim pauzama između pojedinih izdanja u periodu između 1883. i 1894, a često nisu ni bila dostupna čitaocima. Tako je 1903. godine izdavač obavijestio dobrog poznavaoca ruskih prilika Mauricea Baringa da romani Dostojevskog baš i nemaju neko tržište u Velikoj Britaniji pored Tolstoja i Turgenjeva. Sličnu tvrdnju je izrekao Compton Mackenzie (usp. 1933, str. 150–154), koji je tokom studija (1904. godine) od Dostojevskog pročitao *Zločin i kaznu* i *Braću Karamazove*, jer su samo te dvije knjige bile i dostupne britanskim čitaocima. Već naredne godine su u žižu interesiranja došli i Dostojevski i Čehov, čije su se priče kontinuirano prevodile.

Kako je ruska književnost u Veliku Britaniju postepeno dolazila putem prevoda sa njemačkog ili francuskog, a skoro pa nikako izvorno sa ruskog jezika, to je i kritička literatura o njenim književnicima u početku, uglavnom, i dolazila sa ta dva jezička područja. Prvi kritički napisi o Dostojevskom su se pojavili 1885. godine, a prvi ozbiljniji tekst bio je “Uvod” (*Introduction*) iz pera kontroverznog irskog pisca Georgea Moorea za knjigu *Bijedni ljudi* (Бедные люди, *Poor Folk*, inače objavljenu u ruskom izdanju još 1846). A ni tu se Moore nije baš povoljno izrazio o djelu ruskog romansijera,

⁴⁹ Na engleskom se ova novela Dostojevskog pojavljuje i kao *The Eternal Husband*. Tako se navodi u danas poznatijem izdanju *The Eternal Husband and Other Stories*, koju su 1997. preveli Richard Pevear i Larissa Volokhonsky, Bantam Classics, London, 2000. godine, iako je, pod istim naslovom, ovu knjigu prevela Constance Garnett, a objavio William Heinemann, London, 1917.

⁵⁰ Frederick James Whishaw (1854–1934) je bio britanski romansijer, pjesnik, muzičar i prevodilac ruskog porijekla. Rođen je u engleskoj porodici koja je živjela u Sankt Petersburgu od 18. stoljeća, ali se ni dva mjeseca nakon njegovog rođenja porodica vratila u Englesku. Autor je popularnih dječjih i historijskih romana na prelazu iz 19. u 20. stoljeće, a među prvima je prevodio Dostojevskog na engleski jezik.

jer je napisao da je Dostojevski “*Gaboriau with psychological sauce*” (Gaboriau sa psihološkim prelivom) (Phelps, 1956, str. 157). Ako se uzme u obzir to da je Emile Gaboriau (1835–1873) bio jedan od pionira tzv. detektivskog romana u Francuskoj, koji je tada svrstavan u nižu, bezvrijednu, “zabavnu” književnost, onda je kritički sud više nego poražavajući. Čak i kad ga je izrekao pisac lascivnih, erotskih romana, koji se razložno mogu podvesti pod “šund”, ili *trash*, kako bi se reklo na engleskom.

U posredovanju saznanja o Rusiji, njenim ljudima, kulturi i književnom stvaralaštvu ključnu ulogu su odigrali novinari i publicisti, barem u prvom periodu, a tek onda rijetki profesori slavistike, te, u prvih nekoliko decenija 20. stoljeća, i književnici i kritičari kao istinski kulturni komentatori. Prema navodima Harolda Orela, to su bili Henry Sutherland Edwards, William Ralston Shedden (W. R. S.) Ralston (1828–1889),⁵¹ Charles Edward (C. E.) Turner, William Richard (W. R.) Morfil, te nadasve dobro upućeni Maurice Baring; a ponajviše sami prevodioci. Među prevodiocima Tolstoja valja pomenuti bračni par Aylmer i Louise Maude, Isabel Hapwood i Leo Wiener, a tu su se našli i drugi gorljivi zagovornici prevođenja i objavljivanja ruske literature. Bez sumnje se među svima ističu naročito prilježna prevoditeljica Constance Garnett, kao i njen suprug, agilni urednik, publicist i književni kritičar Edward Garnett. Harold Orel (1953, str. 371–377) ih s pravom naziva “zaboravljenim ambasadorima ruske književnosti u viktorskoj Engleskoj”, što je i naziv njegovog članka iz oktobra 1953. godine. Moglo bi ih se nazvati i istinskim kulturnim poslenicima, odnosno, pravim intelektualcima svog vremena.

ŽIVOTNA POSVEĆENOST PREVODIMA RUSKIH PISACA CONSTANCE GARNETT

Za vrijeme relativno dugačke prevoditeljske karijere, Constance Garnett (1861–1946) je prevela 73 knjige brojnih ruskih autora na engleski, između ostalog Tolstoja, Gogolja, Gončarova, Dostojevskog, Turgenjeva,

⁵¹ Isprva je bio poznat kao William Ralston Shedden, ali je kasnije promijenio prezime u Shedden-Ralston.

Ostrovskog, Hercena i Čehova. Njenim prevodima su se oduševljavali i Joseph Conrad i D. H. Lawrence, premda su je skoro pola stoljeća kasnije dosta žestoko kritikovali svjetski poznati pisci porijeklom iz Rusije Vladimir Nabokov i Josif Brodski, tvrdeći u svojim napisima o Dostojevskom u izdanjima na engleskom jeziku da je njen prevodilački stil suh i monoton. Ostaje činjenica da je ona naučila ruski u tridesetim godinama družeći se sa izbjeglim Jevrejima iz Rusije, a osobito od dvojice ruskih emigranata (Felixa Vadimoviča Volkhovskog i Sergeja Mihajloviča (Sergei Mikhailovich) Kravchinskog Stepniaka, da je prva prevodila Čehova i Dostojevskog, te da su njenim zalaganjem izašli prevodi djela svih značajnijih ruskih romansijera ili prozaista iz 19. stoljeća. Počela je s prevodima knjiga *Plemićko gnijezdo* (1894) i *Iz lovčevih zapisa* (1895) Turgenjeva; te nastavila sa prevodima *Ane Karenjine* (1901) i *Rata i mira* (1904) Lava Tolstoja. Ona se, potom, okrenula prevođenju Dostojevskog kome je posvetila cijelu narednu deceniju. U tom periodu su objavljeni njeni prevodi *Braće Karamazov* (1912), *Idiota* (1913), *Zločina i kazne* (1914), kao i *Zapisa iz podzemlja* (1918). S današnje tačke gledišta, smjelo bi se ustvrditi da je upravo njena verzija prevoda *Braće Karamazov* iz 1912. godine odigrala presudnu ulogu u formiranju novog pogleda ne samo na rusku nego i na tadašnju proznu književnost u Velikoj Britaniji, a u širem smislu bitno uticala i na konačno učvršćivanje svojevrzne rusofilije, pa čak i rusomanije. Gilbert Phelps u svojoj studiji o uticaju ruske književnosti na britanski modernizam, a i književnost uopće, to je odredio kao početak “kulta Dostojevskog i ruske manije” (*the Dostoevsky cult and the Russian fever*).⁵² Ona je trajala nekih devet godina, od 1912. do 1921. godine, kada počinje opadanje zanimanja za Rusiju uopće, zbog pobjede Oktobarske revolucije i nestanka carskog režima. Taj period uvelike koincidira sa njenim prevođenjem djela Dostojevskog, između 1912. i 1920, pod egidom agilnog londonskog izdavača Heinemanna. Za osam godina Garnett je prevela 12 knjiga Dostojevskog, koji je, očigledno, bio mnogo zahtjevniji od pet knjiga Turgenjeva iz njene prve prevodilačke faze. Ti se prevodi i danas štampaju, iako su dostupni i u pdf-verzijama na internetu.⁵³ Kasniji prevodioci, poput

⁵² Stvarni tvorac ove sintagme bio je knez Ivan Mirski.

⁵³ Može se razložno smatrati da je Garnett zaslužna za širenje Čehovljevih djela u Velikoj Britaniji i

Rosemary Edmonds (1905–1998) i Davida Magarshacka (1899–1977), su se služili njenim modelima kao predlošcima za vlastito prevođenje. Ralph Matlaw je zasnivao svoje revidirane verzije njenih prevoda kao osnov za svoj prevod veoma uticajnog *A Karamazov Companion*, koji je priredio Victor Terras (drugo izdanje 2002. godine).

U Dodatku na kraju teksta su navedeni prevodi djela Dostojevskog na engleskom jeziku od 1881. do 1931. godine, pa se da lako zamijetiti da je proces njegovog ulaženja u kulturne sfere britanske intelektualne elite tekao jako sporo uz već pomenuti zamah uoči i nakon I. svjetskog rata.

KRITIČKO PREDSTAVLJANJE RUSKE KNJIŽEVNOSTI NA PRELAZU IZMEĐU DVA STOLJEĆA

S druge strane, nakon određenog otrežnjenja od uticaja francuske književnosti i, općenito, evropske umjetnosti, kulturna klima u Velikoj Britaniji na prelazu dva stoljeća – iz 19. u 20. stoljeće – pogodovala je povećanom zanimanju “za sve rusko” (*All things Russian*) – od politike i ekonomskih odnosa, preko novinskih napisa i sve češće objavljivanih putopisa o osobenostima te velike i za većinu britanskog svijeta posve nedokučive i nepoznate zemlje i upoznavanja sa umjetničkim strujanjima koja su se postepeno širila po evropskom zapadu, pa i time dolazila i do britanskih otoka. U velikom stvaralačkom opusu Virginije Woolf ostala je zabilježena neskrivena fascinacija nastupima baletske trupe Diaghileva i Nijinskog *Ballets Russes* (u Britaniji poznat kao *Russian Ballet* – Ruski balet) u pozorištu Covent Garden u Londonu 1911. godine, kada je *tout le Londres* iz noći u noć dolazio da gleda te čudesne ruske balerine i velikog Vaclava Nijinskog. I tako naredne tri godine – do 1914, svojevrsnu rusofiliju iste godine je potakla i velika Druga izložba post-impresionista (“British, French and Russian Painters”), koju su priredili bliski prijatelji Virginije Wolf: uvaženi historičar i kritičar umjetnosti Roger Fry, njen zet

SAD-u, jer su se njeni prevodi pojavljivali s obje strane Atlantika. Danas su svi njeni prevodi dostupni online na stranici <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Garnett%2C%20Constance%2C%201861%2D1946> [datum pristupa 18.11.2021.].

(muž njene sestre Vanesse) slikar Clive Bell, te ruski umjetnik mozaika Boris Anrep.

Međutim, u žiži interesovanja je, prvenstveno, bila književnost, ali i tu treba spomenuti da je od svih žanrova najmanje bila zanimljiva poezija, s izuzetkom odabranih Puškinovih pjesama u ranoj fazi upoznavanja britanske čitalačke i kritičke publike sa ruskim autorima. Nešto bolje je stajala drama, ali se i ona uglavnom vezala za Čehova i, kasnije, Gorkog. Daleko najviše zanimanja izazvala je proza, prije svega roman, ali i pripovijetke pojedinih pisaca čiji su uraci u početku, kako se mora ponoviti, dolazili preko prevoda sa ruskog na njemački i francuski, a potom sa ova dva jezika na engleski jezik. Ne treba, stoga, da čudi da su ključnu ulogu u približavanju ruske proze i književnosti uopće u Britaniji odigrali ljudi široke kulture i internacionalnog pogleda na duhovna kretanja u posljednjoj četvrtini 19. i u prve tri decenije 20. stoljeća. Taj proces se odvijao sporo i postepeno, u nekim se trenucima pojačavao i do skokovitih uspona da bi, potom, dolazilo do usporavanja, pa i stanovitog zastoja. Na njega su nerijetko uticale i vijesti koje su dolazile iz Rusije, prije svega one političke, koje su širili ruski emigranti u Velikoj Britaniji a koji su izbjegli od progona carskih vlasti, a to su zdušno radili uz svesrdnu pomoć svojih britanskih simpatizera. Upravo i njihovim zalaganjem da predstave kulturu svoje zemlje, naročito književnosti, u posljednjim decenijama 19. i s početka 20. stoljeća u Velikoj Britaniji je zavladała prava pomama za prevođenjem ruskih klasika. Među njima su najomiljeniji bili Tolstoj, Turgenjev i Dostojevski, a u nešto manjoj mjeri i Čehov. Njihovoj popularizaciji su podosta zaslužni i ugledni književni stvaraoci s kraja tzv. Viktorijanskog doba, kao što su G. B. Shaw, Arnold Bennett, H. G. Wells i John Galsworthy, ali i prvi, stariji zatočnici novog književnog pravca – modernizma – kao što su Henry James i Joseph Conrad, ali i oni mlađi kao što su Ford Madox Hueffer / Ford, E. M. Forster, Katherine Mansfield, John Middleton Murry, D. H. Lawrence i, nadasve, Virginia i njen suprug Leonard Woolf. A i mnogi drugi. U svojoj veoma preglednoj studiji Dorothy Brewster pominje danas manje spominjanog, a nekada veoma popularnog škotskog autora po imenu Compton Mackenzie (1883–1972), koji u knjizi

Literature in My Time (*Književnost mog vremena*, 1933) izrijekom kaže da je uticaj Dostojevskog na njega i njegove savremenike (a on navodi imena danas manje znanih autora kao što su Hugh Walpole, J. D. Beresford, Gilbert Cannan, Francis Brett Young, Frank Swinnerton, W. L. George, te i sebe, kao i mnoge druge) bio dubok u godinama prije I svjetskog rata i da: *I cannot forget that there was a time when each new book of his that was translated seemed to lead me to an immense way further towards the knowledge of human nature* (ne mogu zaboraviti da je bilo vrijeme kada se činilo da me svaka njegova nova knjiga koja je prevedena vodi na ogroman način ka spoznaji ljudske prirode) (Mackenzie, 1933, str. 185-186).

FORDOVI I BENNETTOVI NAPORI ZA OBJAVLJIVANJEM RUSKIH PISACA U BRITANIJI

Mackenzie posebno ističe ulogu Forda Madoxa Hueffera / Forda kao urednika uglednog časopisa *The English Review*, koji je u prvoj deceniji 20. stoljeća bio istinsko mjerilo vrijednosti književnih djela kako iz pera britanskih, tako i stranih pisaca. U *Engleskoj reviji* je Madox Ford neumorno promovirao djela ranih modernista i na izvjestan način je to učinio gotovo posve sam. S druge strane, pažljivo je pratio i prevode knjiga ruskih pisaca, od kojih je najviše cijenio Turgenjeva. Povremeno je predstavljao i druge ruske autore, poput Sologuba i Arcibaševa (Madox Ford, 2002, str. 339-347), ali je najveći dio svojih tekstova posvetio Dostojevskom. Njegovom zaslugom je Constance Garnett i objavila svoj prvi prevod Dostojevskog – kratku priču *An Honest Thief* (*Pošteni lopov*, 1909). Iako je prevod prošao nezapaženo, Ford je potaknuo Garnettovu da se prihvati prevoda i romana i pripovijetki Dostojevskog u naredne dvije godine, ali se taj posao protegnuo do 1921. kada je britanska čitalačka publika konačno dobila osam prvorazredno prevedenih romana i četiri zbirke priča. Ovdje valja pripomenuti da se Lawrence upoznao s Garnettovima 1911. godine kada je ona uvelike radila na prevodu *Zločina i kazne*, te i da je ostao zadivljen brzinom i načinom njenog prevođenja, te se i prisjetio kako je vidio dok sjedi u bašti:

turning out reams of her marvellous translations from the Russian. She would finish a page, and throw it off on a pile on the floor without looking up, and start a new page. That pile would be this high – really, almost up to her knees, and all magical.

(i okreće listove njenih čudesnih prevoda sa ruskog. Ona bi završila stranicu, bacila je na hrpu papira na podu a da je ne bi ni pogledala, te započela novu stranicu. Ta hrpa je bila ovoliko visoka – doista, skoro do njenih koljena, a sve je to bilo magično). (Nehls, Lawrence, 1958, str. 413)

Sa Dostojevskim se završava Fordova opsežna studija *The March of Literature* (Pohod književnosti / Književni marš), koju je objavila kuća Allen and Unwin u Londonu 1938. godine, a brojni poštovaoci i proučavatelji njegovog burnog života i djela i danas mogu crpiti dragocjene podatke kojim se mogu potkrijepiti mjerodavna mišljenja i izreći kvalificirane ocjene o ovom piscu i kritičaru. *The March of Literature* je neka vrsta Fordove rekapitalucije, ili, bolje rečeno, njegovog pokušaja životne sinteze o razvoju književnosti uopće, od prapočetaka, preko književnosti u evropskom kontekstu, osobito onom koji se odnosi na književnost nastalu na engleskom jeziku, pa do najnovijih ostvarenja potkraj 19. stoljeća i završava ocjenom njegovog dragog prijatelja i suautora Josepha Conrada. Međutim, i u ovom opsežnom pregledu književnog stvaralaštva on i dalje, pred sami kraj života, smatra Turgenjeva najvećim ruskim piscem: (...) *the greatest poet in prose who ever used the novel as the vehicle for his self-expression* (Madox Ford, 1938, str. 773). Na samom kraju knjige Ford navodi pisce iz pojedinih jezičkih područja Evrope nakon 1800. (koje naziva “post-Romantics”), koji se apsolutno moraju pročitati da bi se stekla kakva-takva slika o vrijednosti nacionalne književnosti zemlje iz koje potiču. Za Rusiju je naveo Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja, Čehova, Sologuba, Andrejeva i Arcibaševa među romansijerima. Od pjesnika je preporučio Alekseja Tolstoja, Njekrasova, Aksakova i Anu Ahmatovu; a među onima koje zove “drugi” (*the Others*) su Krilov, Ostrovski, Gorki i, kao pravo iznenađenje: Viktor Šklovski i njegova studija *On the Theory of Prose* (*O teoriji proze*), objavljena 1929.

Pored Hueffera / Forda moglo bi se s pravom reći da je stvarni inicijator obraćanja pažnje na Dostojevskog u prvoj deceniji 20. stoljeća bio Enoch

Arnold Bennett (1867–1931) i to pod pseudonimom Jacob Tonson. Kao neosporni arbitar književnosti, umjetnosti i općenito javnog života Bennett je, što direktno, što indirektno, bio jedan od nesumnjivih pokretača i aktivnih predstavnika kulturne londonske elite što je poticala širenje interesa za rusku književnost. S razlogom bi se moglo ustvrditi da je Bennett bio preteča današnjih “uticajnika” ili onoga što se u popularnom žargonu našeg doba zove *influencer*. Bennett je osobito cijenio djela četvorice ruskih pisaca iz 19. stoljeća, a to su bili, kako navodi u prvom tekstu o Čehovu, “Gogol, Fyodor Dostoevsky, Ivan Turgenev, Leo Tolstoy”. Dostojevskom i Turgenjevu je posvetio duži tekst, objavljen 31. marta 1910. godine. Zasnovan je na utiscima koje je stekao čitajući obimnu kritičku studiju Mauricea Baringa *The Landmarks in Russian Literature* (Obilježja ruske književnosti), izvorno objavljenu početkom 1910. godine. Već na početku svog poduzetog članka o Turgenjevu i Dostojevskom (prema Arnold, 1917, str. 208-213), Bennett zamjera Baringu što je pristupio temi više kao ljubitelj a ne kao kritičar književnosti, jer mu studija nije “pretenciozna” (*unpretentious*) niti “literarna” (*literary*). S druge strane, međutim, zahvaljuje mu se na obilju informacija i saznanja koje je stekao, prije svega, o ruskom realizmu u odnosu na francuske pisce iz slične književne pozicije, te i uključujući i one o lošim prevodima ovih ruskih pisaca na francuski jezik. Posebno se osvrće na Baringova promišljanja o svojevrsnom kultu koji Turgenjev uživa u Njemačkoj, Francuskoj, pa i Engleskoj. Zamjera mu što iznosi mišljenje da Turgenjeva mnogo više cijene izvan Rusije nego u njegovoj domovini, te spori premisu da ruski kritičari ne mogu dovoljno dobro da ocijene svoje pisce.

The best judges of Russian authors must be Russians. Think of the ridiculous misconceptions about English literature by first-class foreign critics! But I am convinced that Mr. Baring goes too far in his statement of the Russian estimate of Tourgenieff. He says that educated Russian opinion would no more think of comparing Tourgenieff with Dostoevsky than educated English opinion would think of comparing Charlotte Yonge with Charlotte Brontë.

(Najbolje sudije ruskih autora moraju biti sami Rusi. Pomislite samo na smiješne pogrešne ideje o engleskoj književnosti koje su potekle od prvorazrednih stranih kritičara! Ali, ja sam uvjeren da g. Baring ide predaleko u svojoj

tvrdnji o ruskoj ocjeni Turgenjeva. On kaže da neki obrazovani Rus ne bi ni pomislio da uspoređi Turgenjeva sa Dostojevskim baš kao što ni obrazovanim Englezu ne bi palo na pamet da upoređi Charlotte Yonge sa Charlotte Brontë.) (Arnold, 1917, str. 210)

Bennett je kao iskusan i lukav kritičar odlično znao kako da zagolica intelektualnu stranu svojih potencijalnih čitalaca. To je osobito važno, jer on upravo želi da skrene pažnju na Dostojevskog, kome je Baring posvetio pola svoje studije. Iako je Bennett smatrao da je pročitao sve što je dotad bilo dostupno o petorici najvećih ruskih pisaca, tek kada je pročitao *Braću Karamazove* (u francuskom prevodu u dva toma), shvatio je koliko mu još treba da iole na ivici tek početne i, dakako, štire informacije o mogućoj književnoj vrijednosti shvati njegova djela. On pravi poređenje sa *Zločinom i kaznom*, osobito se osvrće na scenu na početku romana, gdje se pijani otac u krčmi opravdava zbog “sramote” svoje kćeri:

These pages are unique. They reach the highest and most terrible pathos that the novelist's art has ever reached. And if an author's reputation among people of taste depended solely on his success with single scenes Dostoievsky would outrank all other novelists, if not all poets. But it does not. Dostoievsky's works – all of them – have grave faults. They have especially grave fault of the imperfection, that fault which Tourgenieff and Flaubert avoided. They are tremendously unlevel, badly constructed both in large outline and that in detail.

(Ove stranice su jedinstvene. One dosežu najveći i najstrašnji patos koji je ikad dosegla umjetnost nekog romansijera. A kad bi autorova reputacija među ljudima od ukusa zavisila isključivo od njegovog uspjeha sa pojedinačnim scenama, Dostojevski bi nadmašio sve druge romanopisce, ako ne i pjesnike. Ali to mu ne uspijeva. Sva djela Dostojevskog imaju ozbiljne mane. Ona posebno imaju mane u nesavršenosti, nedostatak koji su izbjegli i Turgenjev i Flaubert. One su strahovito neujednačene, loše komponirane i u širim naznakama i u pojedinostima.) (Arnold, 1917, str. 213)

Bennett to opravdava prevelikim teškoćama koje je Dostojevski morao podnijeti, što je itekako uticalo na njegov umjetnički izričaj. Oda je mu dužno priznanje rijetko pohvalnim riječima:

Nobody, perhaps, ever understood and sympathized with human nature as Dostoevsky did. Indubitably nobody ever with the help of God and good luck ever swooped so high into tragic grandeur. But the man had fearful falls. He could not trust his wings. He is an adorable, a magnificent, and a profoundly sad figure in letters. He is anything you like.

(Niko, možda, nije mogao shvatiti ljudsku prirodu i biti joj sklon kao Dostojevski. Bez sumnje niko nikad, čak i uz Božju pomoć i dobru sreću, nije se tako uzvisio u svojoj tragičnoj veličini. Ali čovjek je imao zastrašujućih padova. Nije mogao vjerovati svojim krilima. On je divan, veličanstven i duboko tužan lik u književnosti. On je sve ono što biste vi željeli da budete.) (Arnold, 1917, str. 213)

No, po Bennettovom mišljenju, Dostojevski nije bio u stanju da nadmaši Turgenjeva, čija djela *On the Eve* (*Накануне*, *Uoči novih dana*, 1860) i *The House of the Gentlefolk* (*Дворянское гнездо*, *Plemićko gnijezdo*, 1859) pominje na kraju teksta. Ta neprekidna i neskrivena ljubav prema Turgenjevu traje od njegovog prvog eseja o ovom piscu objavljenog još 1899. godine. U kasnijim esejima on je Dostojevskog izdvojio iz književne umjetnosti i smjestio ga, možda čak i previše, na stranu “života” i “morala”. Tako pojednostavljeno mišljenje je nastalo, kako smatra Peter Kaye (2006, str. 98), kao odbrana od napada koje je na njega neprestano vršila Virginia Woolf u svojim esejima s početka 1920-ih godina.

Narednih godina Bennett je pažljivo pratio ove aktivnosti vezane za prevođenje ruskih klasika, a nakon što je pročitao i preveo Gideovu studiju o Dostojevskom, objavljenju u Francuskoj 1923. godine, ponovo je zdušno preporučivao engleskim čitaocima da pažljivo pročitaju ovog nadasve teškog ruskog pisca. To je, uostalom, uradio i romansijer i kritičar Edmund Gosse, koji je u jednom od svojih pisama francuskom kolegi i prijatelju Gideu savjetovao da se okani te puste fascinacije Dostojevskim, jer je ruski pisac postao “kokain i morfij moderne književnosti” (*the cocaine and morphia of Modern literature*) (prema Naarden, 1992, str. 37). Konačno, u podužem članku od 27. februara 1927. godine u dnevnom londonskom listu *Evening Standard*, u kojem je od jeseni 1926. pisao književne i društvene kritike, Bennett je naveo dvanaest knjiga svojih omiljenih ruskih pisaca. Na prvom mjestu su *Braća Karamazo-*

vi, potom slijedi *Idiot*, te *Zapisi iz mrtvog doma*. Na četvrtom mjestu je *Zločin i kazna*, dok su od petog do sedmog mjesta Tolstoj i *Ana Karenjina*, *Rat i mir* te *Vaskrsenje*. Preostala četiri mjesta, od 8 do 11, je rezervirao za Turgenjeva (*Torrents of Spring / Весенние воды / Vešnie vody / Proljetne vode*/, 1872; *Virgin Soil (Новь / Nov', Djevičanska zemlja ili Novina – kako se još prevodi, 1877)*; *On the Eve, (Накануне, Nakanune, Uoči novih dana, 1860)*; *Fathers and Children (Отцы и дети, Otcy i deti, Očevi i djeca, 1862)* i na dvanaesto mjesto je stavio Gogolja (*Dead Souls / Мёртвые души, Měrtvye duši, Mjórtyvyje dúshi, Mrtve duše, 1842*) (v. Mylett, ed., 1974, str. 32-34). Možda je i ova “top-lista” pomogla da se učini još jedan pokušaj da se britanskoj javnosti predstavi novi pokušaj prevođenja čuvenog poglavlja o Velikom inkvizitoru iz romana *Braća Karamazovi*. U tome će ključnu ulogu odigrati ukrajinsko-jevrejski emigrant Samuel Solomonovič Koteliansky (1880–1955), koji je tek dobio britansko državljanstvo, te i najpoznatiji tadašnji izopćenik iz britanske književnosti – David Herbert Lawrence (1885–1930).

LAWRENCE I DOSTOJEVSKI: POČECI INTERESOVANJA ZA RUSKE PISCE

Lawrence će objaviti po svemu svoj najkontroverzniji roman *Lady Chatterley's Lover (Ljubavnik leđi Chatterley)* naredne, 1928. godine, kao privatno izdanje u Italiji, a potom 1929. i u Francuskoj. U Velikoj Britaniji je roman zabranjen, premda je autor pokušao da osigura 2.000 primjeraka za pretplatnike u rodnoj zemlji, ali nije dočekao čak ni ono cenzurirano izdanje iz 1932. koje je objavila kuća Martin Secker. Bio je to neobičan kraj za ovog darovitog ali veoma kontroverznog autora. Porijeklom iz čudnog i krajnje nefunkcionalnog braka između oca rudara, više sklonog društvu svojih kamarada (od kamarad – drug, fr. *camarade*) u lokalnim pivnicama nego brizi za peteročlanu porodicu, i ambiciozne majke učiteljice iz središnjih dijelova Engleske (Midlands), mladi David je, na majčin poticaj, mnogo čitao. Uz uobičajene engleske autore, on se postepeno upoznao i sa drugim evropskim, te i američkim piscima. Moglo bi se ustvrditi da se zbog svog potonjeg statusa izopćenika iz viših društvenih i kulturnih vremena

(uzrokovanog kako njegovom skandaloznom vezom sa suprugom svog bivšeg profesora sa Univerziteta u Nottinghamu Freedom von Richthofen-Weekly, koja je ostavila muža i troje djece da bi se udala za mnogo mlađeg pisca i s njima dijelila uglavnom više nedaća nego sretnih trenutaka, a još i više zbog njegovih buntovničkih stavova o društvenim odnosima i ulozi književnosti u njihovom prikazivanju u eksperimentalnom, modernističkom ključu) kod Lawrencea razvila neka vrsta ljubomore prema cijenjenim i uspješnim autorima. Budući da je, ipak, vodio računa o svojim savremenim britanskim kolegama, jer bi ga žestoka kritika njihovih djela dovela u neugodnu poziciju i kod kritike i kod izdavača, a napose i kod čitalaca, nekako mu je bilo lakše da svoje frustracije prenese na ruske autore. Međutim, poznato je da je čitao Dostojevskog još od ranih dana, a da je naročito, u toj ranoj fazi, cijenio Tolstoja i Turgenjeva. U pismu upućenom prijateljici Blanche Jennings 1909. godine on doslovno kaže: *Read 'Anna Karenina' – no matter, read it again, and if you dare to fall out with it, I'll – I'll swear aloud.* (Čitaj Anu Karenjinu – nema veze, samo je ponovo čitaj, a ako se usudiš da to ne uradiš – ja ću, ja ću se naglas opsovati). (Boulton, Robertson, eds., 1984, str. 127)

I Turgenjeva pominje u nekim svojim pismima, osobito onim koje je slao drugoj bliskoj prijateljici, škotskoj kritičarki i publicistkinji Catherine Carswell (1879–1946).⁵⁴ Budući da ga je ona bezrezervno podržavala u javnosti, kako za života, a još više nakon smrti, mogao joj je povjeravati svoje najdublje misli i dileme. U onom, po svemu sudeći najbitnijem, iskazu, upućenom 27. novembra 1916, osjeća se svojevrsno “odljubljanje” od ruske književnosti:

I got *Sportsman Sketches* and have read them. No, I don't like Turgenev very much; he seems to be so critical, like Catherine Mansfield and also a sort of male old maid. It amazes me that we have bowed down and

⁵⁴ Catherine Carswell je napisala vjerovatno najemotivniji ali i prilično tačan “in memoriam” nakon Lawrenceove smrti u Francuskoj 1930. godine. Nakon toga je, 1932. godine, priredila i njegovu biografiju pod nazivom *The Savage Pilgrimage*, ali je Lawrenceov nekadašnji bliski prijatelj John Middleton Murry insistirao na brojnim izmjenama smatrajući da ga je autorica oklevetala. Izvorni tekst je tek 1981. objavila The Cambridge University Press.

worshipped these foreigners as we have. Their art is so clumsy, really, and clayey, compared with our own. I read *Deerslayer* just before the Turgenev. And I can tell you what a come-down it was, from the pure and exquisite art of Fenimore Cooper – whom we count nobody – to the journalistic bludgeonings of Turgenev. They are all – Turgenev, Tolstoi, Dostoevsky, Maupassant, Flaubert – so very obvious and coarse, beside the lovely, mature and sensitive art of Fenimore Cooper and Hardy. It seems to me that our English art, at its best, is by far the subtlest and loveliest and most perfect in the world.

(Dobio sam *Lovčeve zapise* i pročitao ih. Ne, ne volim baš mnogo Turgenjeva; čini mi se da je odveć kritičan, baš kao i Catherine Mansfield i, također, kao da je neka vrsta stare muške sobarice. Čudi me kako smo se klanjali i obožavali te strance na ovaj način. Njihova umjetnost je tako nezgrapna, doista, i nekako glinasta, u poređenju s našom. Pročitao sam *Lovca na jele-ne* prije Turgenjeva. I mogu ti reći kakav je to bio užitak, od te čiste i izvrsne umjetnosti Fenimorea Coopera – koji je za nas niko i ništa – u poređenju sa novinarskim baljezganjem Turgenjeva. Svi oni – i Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski, Maupassant, Flaubert – su toliko očigledni i grubi – naspram ljupke, zrele i osjetljive umjetnosti Coopera i Hardyja. Čini mi se da je naša engleska umjetnost, ona najbolja, daleko najtananija i najljupkija i najsavršenija umjetnost na svijetu.) (Boulton, Robertson, eds., 1984, str. 488)

Ove teške riječi se moraju posmatrati u barem dvostrukom kontekstu. S jedne strane, kako to svjedoči Lawrenceova mladalačka ljubav i stvarna intelektualna mentorica Jesse Chambers, koja je bila predložak za lik Miriam u romanu *Sons and Lovers* (*Sinovi i ljubavnici*, 1913), njemu se desetak godina ranije Turgenjev veoma sviđao. Čak joj je dao da čita njegovo djelo *Očevi i djeca*, a preporučio joj je i da obavezno pročita roman *Ruđin* (Zytaryk, 1971, str. 24). Ne treba zaboraviti da su se u to doba pojavile i dvije kritičke studije o Turgenjevu. Prvu je objavio J. A. T. Lloyd 1910. kao *The Russian Reformers: Ivan Turgenev, Leo Tolstoy* (*Ruski reformatori: Ivan Turgenjev, Lav Tolstoj*), a Edward Garnett je 1917. objavio svoju solidnu kritičku studiju *Turgenev* (*Turgenjev*). Za čudljivog Lawrencea to nije bio dovoljan razlog da i dalje hvali bilo kojeg ruskog pisca. Taj će se proces u njemu kontinuirano odvijati narednih desetak godina, doslovno, do kraja života.

Već ozbiljno bolestan, Lawrence je u tih posljednjih nekoliko godina života grozničavo pokušavao da zaokruži svoj stvaralački opus, kao i da do kraja razjasni svoj stav prema ruskoj književnosti i, osobito, prema Dostojevskom. Taj stav se uveliko promijenio od onih mladalačkih dana, kada ga je veliki ruski pisac oduševljavao, i sve više približavao osporavateljima i žestokim kritičarima Dostojevskog, koji su, svako iz svojih razloga, osjećali potrebu da iznesu svoje mišljenje o velikom ruskom klasiku u sumrak britanskog modernizma, na koji je Dostojevski, kao i drugi ruski autori, nesporno uticao. Iz današnjeg ugla posmatranja, to može izgledati i kao hirovita osveta zapadnjačkih ljudi od pera koji su smatrali da su se blagovremeno odrekli svog velikog uzora i poricali mu itekako bitnu ulogu u svom spisateljskom i kritičkom razvoju. Pa ipak, to se nije desilo naprečac nego u dužem vremenskom rasponu od oko dvadesetak godina. U tom periodu se Lawrence prilično dobro upoznao sa brojnim djelima ruskih pisaca, kako onih koji se obično označavaju kao klasici, tako i onih sa kojima je bio savremenik. Osim toga, privukla su ga i djela mistično-teozofske i filozofsko-religijske tematike. Ona su mu nerijetko bila neka vrsta ličnog orijentira u prosuđivanju književnih uradaka i formiranju stajališta o njihovim autorima, kao i, u širem kontekstu, općenito u Rusiji, koju je doista htio posjetiti, ali mu to nikad nije pošlo za rukom. Zasigurano je toj njegovoj želji doprinijela kulturna klima u Velikoj Britaniji u prvoj deceniji 20. stoljeća u okviru koje je i on stasao kao osoba stanovitih književnih i filozofskih ambicija.

RUSKA LEKTIRA D. H. LAWRENCEA

Bilo je to vrijeme kada se već dobrano zahuktala toliko pominjana rusomanija ili “ruska groznica” (*Russian fever*) dolaskom Carskog ruskog baleta (*Ballets russes*) Djagiljeva i njihovih nastupa u Londonu 1912. godine, ali i prvi pokušaji tih mladih umjetnika, potonjih modernista, da se probiju na londonskoj društvenoj sceni. I od njih je Lawrence mogao doznati nešto više o književnosti te velike zemlje, a naročito o najboljim proznim djelima na ruskom jeziku koje su tokom 19. stoljeća ispisali Turgenjev, Tolstoj i Dostojevski. Čini se da je Lawrenceu, i to ne samo u počecima spisateljske

karijere, odgovarao širi okvir ruskog realističkog romana bez obzira na to što je imao dostupne primjere u tzv. industrijskom engleskom romanu 19. stoljeća, kakvog su pisali, između ostalih, Charles Dickens i Elizabeth Gaskell. S druge strane, budući da je u svojim ranijim romanima i pričama učinio onaj neophodni prijelaz ka prozi modernizma, u kojoj je njegovo zanimanje za psihoanalizu i Freudove, pa i Adlerove, postavke itekako bitno, Lawrence je tražio prikladniju proznu formu. Manje je poznato da su se u njegovoj lektiri našli i Maksim Gorki, čiju je prozu čitao u prevodu R. Nisbet Bain (*Tales from Gorky, Priče Gorkog*, 1902) prilično rano, te se u jednom pismu Louise Burrows iz decembra 1910. izjašnjava kao engleski ekvivalent Gorkom, jer ga je privuklo slobodnije pisanje ruskog autora o seksualnoj ljubavi, po čemu će upravo Lawrence postati sinonim britanskog modernizma u svojim potonjim romanima (v. Mehl, Jansohn, eds., 2007, str. 188).

Od ostalih autora na Lawrenceovoj listi ruske lektire se našao Anton Čehov, ali i Aleksandar Kuprin, Mihail Arcibašev te Ivan Bunjin. Kako je i sam pokušavao da piše drame u to vrijeme, nadao se da bi eventualni uspjeh Čehova u engleskom teatru mogao otvoriti vrata i njegovim komadima. Kasnije je, naravno, promijenio mišljenje, kao uostalom i o drugim ruskim klasicima, te je Čehova smatrao drugorazrednim piscem (*a second-rate writer*) (Boulton, Robertson, eds., 1984, str. 94). O odnosu D. H. Lawrencea prema ruskoj književnosti je najpotpunije radove ostavio veliki poštovalac Lawrenceovog djela George J. Zytaryk. Lawrence je bio tema njegove doktorske disertacije, iz koje je nastala njegova studija *D. H. Lawrence's Response to Russian Literature (Reakcija D. H. Lawrencea na rusku književnost, 1971)*. Iza toga je uslijedilo priređivanje nekoliko tomova Lawrenceovih pisama, kao i nekoliko ranijih i potonjih tekstova u časopisima. Zytaryk je pomno istražio brojne izvore – kako one pretežno biografske, a potom i književno-kritičke – iz kojih se može steći potpunija slika o tome kako se mijenjao odnos autora romana *Women in Love (Zaljubljene žene, 1920)* prema ruskoj književnosti. Iz tih izvora se vidi da je čitao i u Britaniji manje poznate autore kao što su Leonid Andrejev, Arcibašev i Gogolj. U nekim periodima privlačili su ga

i stavovi “ruskih mislilaca” Dimitrija Merežkovskog, Vladimira Solovjeva, V. V. Rozanova i Lava Šestova (Zytaryk, 1969, str. 126-136).

Drugi mogući kanal bližih dodira s ruskim književnim klasicima, ali i onim iz kruga mistika, teozofista i filozofa, predstavljao je ukrajinsko-jevrejski emigrant Samuel Solomonovitch Koteliansky, koji je upoznao britanskog pisca potkraj jula 1914. za vrijeme zajedničke posjete s grupom prijatelja živopisnom Jezerskom kraju (Lake District), koji je svojevremeno proslavio romantičarski pjesnik William Wordsworth u svojoj poeziji. Koteliansky je uveliko zaslužen za prevođenje kako ruske književnosti na engleski, tako i britanskih autora na ruski jezik. “Kot”, kako su ga od milošte zvali njegovi prijatelji i saradnici, mora se pomenuti više puta, između ostalog i zbog njegovog prijateljstva i saradnje sa Lawrenceom. Njegova blagotvorna priroda i iskrena briga i ljubav za prijatelje činili su ga pristupačnim svima koji su ga iole upoznali. Između Kota i Lawrencea razvila se bliskost koja je prerasla u doživotno prijateljstvo. O tome svjedoči prvo od mnogih Lawrenceovih pisama novostečenom prijatelju, napisano baš prvog dana poznanstva, iako su njihove naravi bile potpuno suprotne, kao i bezbrojne opservacije o Kotu u pismima raznim bliskim osobama u narednih četvrt stoljeća. Beskrajno introvertni i mušičavi Lawrence se nikako nije mogao skrasiti na jednom mjestu i dobar dio narednih 15 godina je proveo lutajući širom svijeta, dok je Kot bio oličenje stabilnosti i pouzdanosti. Bez obzira na te razlike, među njima se razvila neka tanana duhovna veza, koja se jasno vidi iz načina pisane komunikacije bez obzira na to u kojem se dijelu svijeta Lawrence tada nalazio. Koteliansky će držati svog britanskog prijatelja u toku i sa svojim prevodilačkim aktivnostima, jer će upravo njih dvojica surađivati na prevodima za mladu izdavačku kuću The Hogarth Press, koju su 1917. pokrenuli kao svojevrzni “samizdat” poduhvat Virginia i Leonard Woolf u podrumu svoje kuće u Richmondu u okolici Londona. Odani prijatelj nije žalio truda da pošalje raznovrsni štampani materijal, časopise i knjige, pa i svoje opaske na Lawrenceove rukopise, ili bilo koju knjigu diljem svijeta na zamolbu pisca čiji je rad i sam cijenio. Kot se svim silama upustio u prevođenje i objavljivanje djela sa ruskog na engleski jezik. I da je samo

to uradio, ostao bi zapamćen kao snažna spona između ruske književnosti i britanskih modernista, ali je njegova uloga bila daleko veća. Naime, dobar dio tih prevoda je sačinjen zajedničkim trudom samog Kota i nekog od njegovih novih britanskih prijatelja. Koteliensky je uradio tridesetak prevoda sa ruskog na engleski. To nije odveć veliki broj u poređenju s impresivnim brojem od 73 cjelovite knjige i to redom u veoma dobrim prevodima vrhunskih ruskih klasika koje je uradila Constance Garnett, tim prije što je on prevodio djela manjeg obima. Ostaje činjenica da je Koteliensky uspio da prevede i objavi, između ostalih, i *Stavrogin's Confessions* Dostojevskog (*Stavroginove ispovijesti*, ponovo prevod Kotelienskog i Virginije Woolf, 1922), u kojem su se našla i dva neobjavljena poglavlja iz romana *The Possessed* i plan za novi roman *The Life of a Great Sinner – The Grand Inquisitor* (*Život velikog grešnika – Veliki inkvizitor*, the Hogarth Press, London, 1930), *New Dostoevsky Letters* (*Nova pisma Dostojevskog*, 1929) i *Dostoevsky Portrayed by His Wife: The Reminiscences of Mme F. M. Dostoevsky* (*Portret Dostojevskog iz pera njegove žene: Sjećanja supruge F. M. Dostojevskog*, Routledge, London, 1926). Ako je njegov lični književni ukus varirao između Tolstoja, Dostojevskog i Čehova s jedne strane, do Bunjina, Šestova i Rozanova, s druge, Kota su zanimali i savremeni pisci, upravo oni koji su se počeli pojavljivati u periodu postrevolucionarne Rusije. Neke od njih je preporučivao Lawrenceu, čije je upoznavanje sa ruskom književnom produkcijom bilo koliko sporadično, toliko i šaroliko.

Lawrence je bio od velike pomoći Kotelienskom u procesu poliranja njegovih prvih verzija prevoda sa ruskog na engleski jezik. On se nije libio da intervenira i više puta, čak i onda kada bi prevod otišao u štampariju, kao što je bio slučaj sa prevodom *Sjećanja Maksima Gorkog* za časopis *Dial* 1924. godine. Prevod su uradili Koteliensky i Katherine Mansfield, a Lawrence se dokopao već spremne verzije i popravio je engleski tekst bez mijenjanja stila izvornih prevodilaca. Osim toga, on je nesebično pomagao Kotu da te prevode prihvate kako pojedini bitni časopisi, tako i ugledni izdavači. To je osobito pomoglo kod prevoda Bunjina, Šestova i Rozanova, koje je Lawrence i sam pokušavao da prevodi s ruskog, bar u nekim osnovnim naznakama.

Posebno mjesto u njihovoj saradnji zauzima Dostojevski, kojeg je Lawrence istovremeno i prihvatao i odbijao. Još 1914. godine on se počeo postepeno “oslobađati”, tačnije počeo je odricati vrijednost ruskim piscima:

The certain moral scheme is what I object to. In Turgenev, and in Tolstoi, and in Dostoevsky, the moral scheme into which all the characters fit – and it is nearly the same scheme – is, whatever the extraordinariness of the characters themselves, dull, old, dead.

(Zamjeram izvjesnu moralnu shemu i kod Turgenjeva i kod Tolstoja i kod Dostojevskog, moralnu shemu u koju se uklapaju svi likovi – a to je skoro pa ista shema – a to je, kako god da su ti likovi bili izvanredni, oni su dosadni, stari, mrtvi.) (Boulton, Robertson, eds., 1984, str. 182-183)

Čini se da je Lawrence zamjerio ruskim piscima neku vrstu neiskrenosti koju je osjetio u stvaralaštvu ruskih autora, jer su bili odveć didaktični, intelektualno prenaplašeni i emotivno pretjerani (*exceedingly didactic, intellectually overblown and emotionally contrived*). Tu tvrdnju je izrekao u pismu upućenom 2. decembra 1916. Catherine Carswell:

Oh, don't think I would belittle the Russians. They have meant an enormous amount to me; Turgenev, Tolstoi, Dostoevsky – mattered almost more than anything, and I thought them the greatest writers of all time. And now, with something of a shock, I realise a certain crudity and thick, uncivilised, insensitive stupidity about them, I realise how much finer and purer and more ultimate our own stuff is.

(Nemoj misliti da bih ja umanjio značaj Rusa. Oni su imali ogromno značenje za mene; Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski – bili su mi važniji od bilo čega, a ja sam o njima mislio kao o najvećim piscima svih vremena. A sada, kao neku vrstu šoka, shvatio sam tu neku vrstu krutosti i goleme, necivilizirane, bezosjećajne gluposti o njima. Shvatio sam koliko je finija i čišća i konačnija naša [engleska] književnost.) (Boulton, Robertson, eds., 1984, str. 45)

Kako navodi Dorothy Brewster (2021, str. 181), kada je 1913. prvi put pročitao *Braću Karamazove*, konačno u dobrom prevodu s ruskog koji je uradila Constance Garnett, bio je *fascinated but unconvinced* (fasciniran ali ne i uvjeren). Njegova mladalačka ljubav i vjerovatno osoba koja mu je prva skrenula pažnju na ruske pisce, Jesse Chambers, navodi da joj se, nakon

majčine smrti 1910, kada je prethodne godine (1909) pročitao *Zločin i kaznu* Dostojevskog s izrazito lošeg francuskog prevoda, povjerio da smatra da: *It's very great, but I don't understand it. I must read it again.* (To je veoma veliko, ali ja to ne razumijem. Moram ga ponovo pročitati.) (Kaye, 2006, str. 31) Nekoliko godina kasnije, nakon što je iščitao roman *Idiot*, iznio je svoje mišljenje u pismu Lady Ottoline Morrell, do čijeg je stava itekako držao:

Dostoevsky was like a rat, slithering along in hate, in the shadows, and, in order to belong to the light, professing love, all love; but his nose is sharp with hate, his running in shadowy and rat-like, he is a will fixed and gripped like a trap. He is not nice.

(Dostojevski je nalik na pacova, koji gmiže u mržnji, u sjenkama, a da bi pripadao svjetlosti, on prorokuje ljubav, samo ljubav, ali njegov nos je britak od mržnje, a nalik na pacova, njegova je volja fiksirana i zarobljena kao u zamci. On nije dobar) (Kaye, 2006, str. 31).

Kada je 1916. pročitao roman *Zli dusi* (*Бесы*, na engleskom: *The Possessed*), zaključio je da je *gone off Dostoevsky; nobody in the novel was 'possessed enough' to interest him* (završio s Dostojevskim, jer niko u romanu nije 'dovoljno opsjednut' da bi ga zanimao). U pismu Middletonu Murryju je još određeniji:

They are great parabales, the novels, but false art. All the people are fallen angels, even the dirtiest scrubs. This I cannot stomach. People are not fallen angels, they are merely people.

(Ti romani su velike parabole, ali lažna umjetnost. Svi ljudi su posrnuli anđeli, čak i najveće hulje. To ne mogu podnijeti. Ljudi nisu posrnuli anđeli, nego samo ljudi.) (Kaye, 2006, str. 31)

POSTEPENI OTKLON OD POČETNOG ODUŠEVLJENJA DOSTOJEVSKIM

U početku se Lawrence, baš kao i svi njegovi savremenici, beskrajno oduševljavao Dostojevskim, što je bio svojevrsni lakmus-test za sve britanske književnike u doba modernizma. Prema njemu je osjećao, kako se

vidi iz pisma Kotelianskom iz 1915. godine, svojevrsnu “podzemnu ljubav“ (*subterranean love*) i najveće divljenje (*the greatest admiration*) (Kaye, 2006, str. 31).⁵⁵ Međutim, njegov stvarni susret, te početak njegovog zahladnijelog odnosa, a po mnogima i otvoreni sukob sa velikim ruskim piscem, odigrao se u vrijeme kada se 1916. godine pojavila prva stvarna, premda veoma egzaltirana, studija o Dostojevskom pod nazivom *Fyodor Dostoevsky: A Critical Study* njegovog tada bliskog prijatelja Johna Middletona Murryja (1889–1957). Kada je J. M. Murry objavio svoj hvalospjev Dostojevskom, to je postepeno dovelo do raskida dotad čvrstog prijateljstva među njima. Murryjeva zanesenost je provocirala Lawrencea da mu hladno uzvrati da liči na “people who dig their heads into sand like the disgusting ostrich and see a revelation there” (ljudi koji zabiju nos u pijesak poput noja i tamo vidi otkrovenje / otkriće) (Brewster, 1954¹, 2021, str. 163). Istina, rasprava o Dostojevskom između njih dvojice je trajala još od 1913. godine, jer je Lawrence još tada zamjerao Dostojevskom da se odviše vezao za poniznost i ljubav (*humility and love*). Za Murryja je studija o Dostojevskom predstavljala vlastito prosvjetljenje, neku vrstu unutrašnjeg samootkrića, pa su mu žestoke kritičke opaske bliskog prijatelja po peru teško padale. Murry naročito nije mogao da shvati Lawrenceove zamjerke da Dostojevski pati od, a i da je uz to i sam prenosilac, bolesti koju on naziva “mentalnom savješću” (*mental consciousness*). Ta samonametnuta moralna strogost ubija onu strastvenu dušu (*the passionate soul*), odnosno, onaj vitalni, životni princip koji je Lawrence uvijek isticao, kako u svojoj prozi tako i u kritičko-esejističkim radovima, kao ključni element za opstanak čovječanstva duboko oštećenog prevelikim uticajem mehaničkih naprava izazvanih industrijskom revolucijom i kapitalizmom. Dostojevski je svojim morbidnim prikazom mnoštva likova u svojim djelima promovirao izopačavanje odnosa prema Isusu Kristu, koje započinje divljenjem, a potom se pretvara u otvoreni prezir, u “pljuvanje u Kristovu bradu”, kako to slikovito kaže Lawrence. Takav odnos ne samo da prlja čistotu odnosa prema iskonskoj i istinskoj vjeri nego

⁵⁵ “But he is a great man and I have the greatest admiration for him. *I even feel a sort of subterranean love for him.* But he never, never wanted anybody to love him. He exerted a repelling influence on everybody.”

i potkopava mogućnost čovjeka, kao posve slobodnog i primarno životnog, radosnog, energijski nabijenog bića, da se ostvari u svoj onoj punini o kojoj je komentirao u predgovoru knjige Lava Šestova *All Things Are Possible* (Sve je moguće). Lawrence je vidio primjere takve pogubne prakse i kod drugih autora, a zasmetala mu je i u knjizi *Solitaria* Vasilija Rozanova, koju je Koteliansky preveo i objavio 1927. Iako je bio svjestan takvog stava, Koteliansky se, ipak, odvažio da zatraži od Lawrencea da napiše Predgovor za *Velikog inkvizitora*. Bit će to posljednji veliki nefikcijski tekst koji je uradio D. H. Lawrence i to, ponovo, kao prijateljsku uslugu Kotelianskom. Ujedno je to bila i prilika da se konačno odredi prema piscu s kojim se hrvao preko dvadeset godina.

Može se s pravom ustvrditi da, još od objavljivanja posljednjeg u nizu romana Dostojevskog, koji je uradila Constance Garnett pod nazivom *The Friend of the Family* (*Porodični prijatelj*, a radi se o djelu *Село Степанчиково и его обитатели*, *Selo Stepanchikovo i ego obitateli*, *Selo Stepančikovo* iz 1859. godine) 1920. godine, njegova slava je počela da se gasi među britanskom kulturnom elitom. Ni objavljivanje brojnih paraliterarnih zapisa članova njegove porodice, pisama ili komentara iz pera tada neobično uticajnih Freuda i Adlera, nisu sveli ruskog pisca u nešto prizemnije, više ljudske dimenzije. Čak su i pisci kao što je bio Edmund Gosse, koji se 1887. oduševljavao Dostojevskim i *Zločinom i kaznom*, sada ruskog autora nazivali “epileptičnim monstrumom“ (*epileptic monster*), čija je genijalna magija odvela sve njegove obožavatelje na stranputicu. S tim mišljenjem se, naravno, ne bi nipošto složili još uvijek brojni i odani poštovaoci Dostojevskog, koji su tražili načina da ne samo očuvaju njegov “kult” nego i da ga obogate novim pokušajima da ga približe čitaocima na engleskom jeziku u cilju dubljeg uranjanja u njegove najteže stranice ili poglavlja. Među njima je, čini se, najrevnosniji i najuporniji bio upravo Samuel Koteliansky. Koteliansky je, naime, htio da objavi, po svaku cijenu, u novom prevodu čuveno peto poglavlje iz II knjige *Braća Karamazovi* Dostojevskog, a u kojem se nalazi i čuvena parabola o Velikom inkvizitoru. Kotelianskom je bilo jasno da interes za Dostojevskog opada, a kako je već i ranije htio da uradi baš svoj prevod

ovog poglavlja i objavi ga kao zasebnu knjigu, bilo mu je potrebno zvučno književno ime koje bi poduprlo njegovu namjeru i osiguralo dobru prodaju izdanja. Ono će se i pojaviti 1930. godine i potaknuti brojne rasprave, studije i kritička promišljanja koja traju do danas. Zanimljivo je pomenuti da se te rasprave među proučavateljima i Dostojevskog i Lawrencea pojačavaju svakih dvadesetak godina – od 1930-ih, preko 1950-ih, 1970-ih i 1990-ih sve do isteka druge decenije 21. stoljeća. Vjerovatno je tome razlog i predgovor koji je Lawrence napisao u januaru 1930. godine, dva mjeseca prije nego što će preminuti u južnoj Francuskoj. Ujedno je to bio i njegov posljednji pokušaj da se odredi prema Dostojevskom i “svemu ruskom” (*all things Russian*), pa je potrebno ponešto opširnije pojasniti kontekst kako je do toga došlo, a potom i analizirati njegov kontroverzni predgovor.

PREDGOVOR ZA NOVI PREVOD *VELIKOG INKVIZITORA*

U posljednjim mjesecima života Lawrence je napisao nekoliko predgovora ili uvoda za knjige koje su mu naručili pojedini izdavači. Kako je Koteliansky htio da objavljivanje *Velikog inkvizitora* bude isključivo njegov izdavački poduhvat, zatražio je od Lawrencea da ograniči svoj tekst na 1.000 riječi. Dijelom je razlog bio finansijske prirode, a vjerovatno se pribojavao i sadržine Predgovora, budući da je morao znati kakav je stav, u međuvremenu, Lawrence izgradio o Dostojevskom. Prevod Kotelianskog je došao 15. januara 1930, a već pet dana kasnije ga je Lawrence Pollinger⁵⁶ s urađenim predgovorom odnio sa sobom u London. U cigla četiri dana je Lawrence napisao tekst od oko 4.000 riječi, pri čemu treba imati na umu da je u tom kratkom razdoblju pročitao i prevod Kotelianskog i napisao svoj kritički

⁵⁶ Laurence Pollinger (1898–1976) je sa Nancy Hearn i Davidom Hingamom bio suosnivač firme Hearn, Pollinger & Higham, koja je u svojstvu književnih agenata zastupala tadašnje autore, između ostalih i Grahama Greenea. Kada se firma raspala 1935, on je osnovao Laurence Pollinger Ltd., koja je bila zakoniti izvršitelj oporuke D. H. Lawrencea i brinula se za poštivanje njegovih autorskih prava, osobito dok je njegova supruga Frieda bila živa. Pollinger je bio dobar prijatelj, kao i Nancy Hearn, na koje se Lawrence uvijek mogao osloniti. U zaostavštini te firme su sačuvani mnogi Lawrenceovi rukopisi, uključujući prepisku koja je pratila objavljivanje kontroverznog romana *Lady Chatterley's Lover*.

tekst. Koteliansky je obuhvatio kraj IV poglavlja i cijelo V poglavlje V knjige *Braća Karamazovi*. Istog dana kada se Pollinger vratio u London, dr. Andrew Morland je izričito savjetovao umornom piscu da mora u potpunosti da obustavi pisanje i da se dobro odmori i to u sanatoriju Ad Astra u Venceu na Azurnoj obali, gdje je primljen 6. februara 1930. Uprkos savjetu, pokušao je da napiše i prikaz za knjigu Erica Gila *Art – Nonsense and other Essays* (*Besmislice i drugi eseji*, koja je objavljena u decembru 1929), a koja mu je poslata početkom januara 1930. Na žalost, njegovo zdravlje nije izdržalo, a zasigurno ga je i pisanje još jednog prikaza, koje se proteglo sve do 1. marta, dodatno iscrpilo i on je preminuo 2. marta. Knjiga *The Grand Inquisitor* sa njegovim predgovorom (*Introduction*) je objavljena u julu 1930. godine.

Bez namjere da se dublje pronikne u sve ili makar dovoljno pojedinosti o Lawrenceovom pristupu i interpretaciji *Velikog inkvizitora* Dostojevskog, trebalo bi podsjetiti da je upravo Rozanov u svojoj studiji o *Legendi o Velikom inkvizitoru* (1894) ponudio radikalnu reinterpetaciju čitanja *Braće Karamazovih*, što je potaklo brojne daljnje i nove reinterpetacije prisustva filozofske misli u cjelokupnom književnom kanonu Dostojevskog. Iako se u prethodnih nekoliko godina dobro obavijestio o Rozanovu, malo je vjerovatno da je Lawrence pročitao njegovu obimnu knjigu na neke 224 strane. Uostalom, ona se pojavila u prevodu na engleski tek 1972. godine. Istine radi, postoji i izdanje na ruskom, koje je objavljeno u Berlinu 1924. godine, ali nema podataka da je Lawrence, koji je tada lutao svijetom, mogao doći do te knjige i čitati je na svom oskudnom ruskom. Očigledno je da mu je Rozanov bio potreban iz drugih razloga. Lawrence smatra da je Rozanov uspio što nije nijedan drugi ruski autor: *a real positive view of life* (stvarni, pozitivni način života) (Phelps, 1956, str. 181). To je postigao tako što se oslobodio “virusa” evropske kulture i vratio u suštinu, u srčiku stvarne Rusije, a to je *the vast old pagan background, the phallic* (ogromna stara paganska pozadina, falički princip) (Phelps, 1956, str. 181). Riječ je, ponovo, o Lawrenceovoj opsesiji tzv. vitalnim seksualnim nagonom kao izvornom ljudskom principu, unazađenom bezobzirnom eksploatacijom mašinskog, industrijskog kapitalizma. Ta vrhunska subjektivna svijest (*subjective*

consciousness) ili apsolutni samospoznajni ego (*self-conscious ego*) ga je svojevremeno i privukla u tumačenju Dostojevskog, ali ga je s vremenom i počela odbijati, jer u njoj nije nalazio njemu potrebna objašnjenja ili rješenja. Ponajviše zato što se nekakva “ruska matrica” nije mogla direktno povezati s engleskom situacijom za koju je Lawrence prvenstveno bio zainteresiran. Iz istog poriva je vidio neka druga moguća rješenja u likovima italijanskog naturalističkog autora Giovannija Verge, kada je u Predgovoru engleskog prevoda djela *Cavaleria Rusticana* (*Poljska konjica*, 1928. godine) ustvrdio da su Vergini likovi *always people in the purest sense of the word, they are not intellectual, but then neither was Hector nor Ulysses intellectual* (uvijek ljudi u najčišćem značenju te riječi, oni nisu intelektualni, ali ni Hektor ni Uliks nisu bili intelektualni) (Phelps, 1956, str. 181). Ti siromašni italijanski seljaci su, bar donekle, slični Tolstojevom idealiziranju ruskih seljaka, ali dok je za Tolstoja siromaštvo i poniznost prostog ruskog seljaka bila najveća vrlina, za Lawrencea je to, opet, ona naivna i nevinna suština čovjeka. To je uvijek ta iskonska, vitalna suština, koja je beskrajno važnija od njegovog intelekta ili razuma (*the naive and innocent core in a man that is always his vital core, and infinitely more important than his intellect or his reason*). (Phelps, 1956, str. 180)

LAWRENCEOVA REINTERPRETACIJA TUMAČENJA VELIKOG INKVIZITORA

Da se vratimo predgovoru za *Velikog inkvizitora* i onome što je Lawrence vidio u tom čuvenom poglavlju Dostojevskog. Nije poznato da li se ikad upoznao sa kritičkim tekstom Natalie Duddington o Vladimiru Solovjovu, ali je dokumentirano da je čuo za njega, pa i nešto pročitao. U pismu Kotelianskom, datiranom 19. maja 1915. godine, Lawrence ističe svoje oduševljenje idejama ovog filozofa i ističe koliko mu je drago što se poklapaju sa njegovom vlastitom filozofijom. George Zytaryk je pretpostavio da je knjiga koju je dobio od Kotelianskog prevod Aleksandra Bakshyja, ne toliko poznatog dramskog kritičara i novinara, a uz to i povremenog prevodioca. Kao ruski emigrant jevrejskog porijekla Bakshy se zasigurno viđao sa

Kotelianskim, što objašnjava da mu je i poslao tek prevedenu knjigu koja je toliko oduševila Lawrencea. Možda i nije toliko važno da je Lawrence pročitao, ali je najzanimljivija ova opaska iz pisma:

Thank you very much for Soloviev.⁵⁷ He is interesting, very – but he never says anything he wants to say. He makes a rare mess fiddling with orthodox Christianity.⁵⁸ Dostoevsky made the same mess.

(Velika ti hvala za Solovjeva. On je zanimljiv, veoma – ali on nikad ne kaže šta želi da kaže. On pravi rijetku smutnju igrajući se sa hrišćanstvom. I Dostojevski je pravio istu pomutnju.) (Zytaryk, 1971, str. 131)

Teško je pretpostaviti da je Lawrence doista prihvatio neke ideje Solovjeva, što bi bilo odveć ambiciozno na osnovu čitanja tek jedne knjige ovog neobičnog ruskog mislioca, ali je karakteristična njegova reakcija u pismu Kotelianskom. Ona navodi na zaključak da je Lawrence u idejama Solovjeva vidio nešto što je odgovaralo i njegovom uzburkanom umu, koji je uporno tražio vlastitu filozofiju (*I am typing my philosophy myself. When I read it in comparison to Soloviev, I am proud of my cleverness* (sam ispisujem na pisačkoj mašini svoju filozofiju. Kada je pročitam i uporedim sa Solovjevom, ponosim se što sam tako pametan.)) (Zytaryk, 1971, str. 131) Po mišljenju Philipa Sickerta, Lawrence je zarana razvio suparnički, gotovo neprijateljski (*adversarial*) stav prema piscima čiju su stil ili vizija bili približno slični njegovom. Iz tog razloga su autori poput Thomasa Hardyja (Lawrence, 1914), Lava Tolstoja ili Sigmunda Freuda bili pogodni

⁵⁷ U naslovu knjige koju je preveo Alexander Bakshy stoji ime autora: Vladimir Solovyov, a ne Soloviev, kako piše Lawrence, iako je on i inače imao problema s ruskim imenima i prezimenima, pa je i prezime Kotelianskog pisao na tri načina.

⁵⁸ Nekako u isto vrijeme se pojavila u Velikoj Britaniji i knjiga Evgenia Solovieva, *Dostoevsky: His Life and Literary Activity: a Biographical Sketch*, trans. from the Russian by C. J. Hogarth, Allen and Unwin, London, 1916. Međutim, iza imena autora se krije Evgenij Andreevich (1886–1905), ruski ničeansko-marksistički kritičar, koji je objavljivao pod pseudonimom Evgeny Soloviev. Na poticaj Maksima Gorkog, objavio je knjigu *Maksim Gorky and A. P. Chekhov* (1900), s ciljem da se podigne agresivnija društveno-politička svijest među ruskim radništvom. Pored ove studije o Dostojevskom objavio je i *Ocherki iz istorii ruskoj literatury XIX veka* (*Skice iz ruske književnosti 19. stoljeća*, Sankt Petersburg, 1907, kao i studiju o caru Ivanu Groznom, 1893, Tolstoju, njegovom životu i književnim aktivnostima, 1894.

da na njima oštri svoje fikcijske metode i seksualnu ideologiju, dok su manje poznati ili ponešto zaboravljeni pisci, koje je on promovirao, poput Giovanija Verge, Jamesa Fennymorea Coopera ili Hermana Melvillea, bili u njegovoj milosti (Sickert, 1992, str. 419).

Sa Dostojevskim je bio drugi slučaj, jer je to bio pisac kojeg je Lawrence “volio da mrzi” (*loved to hate*), kako je to lucidno primijetio Gary Cox (1983, str. 177). S jedne strane mu se potajno divio, što se vidi iz pisama Kotelianskom 1915. i 1916. godine, ali ga je odbijala pomisao da bi kako njegov krug bliskih prijatelja, poput Lady Ottoline Morrell ili Bertranda Russella, a još više i mnogi drugi kvalificirani čitaoci i obaviješteni kritičari, mogli u njegovim djelima vidjeti odveć sličnosti sa Dostojevskim. Očito ga je ta misao opterećivala dok je sam pokušavao, u tim prvim godinama poznanstva sa Kotom, da nađe izlaz iz svojih zamršenih ideja o religiji, filozofiji, politici, demokratiji, društvu, književnosti i čemu sve ne. Bez obzira na sve to, pa i mnogo više, on je bio svestrana, čak u spisateljskom smislu neobično produktivna osoba, koja je nastojala, iznad svega, da bude izvorna, originalna, a, svakako, drugačija od drugih. A, ako to ikako može, i da bude među prvima, ili jedina i prva! Lawrence je, iznad svega, vjerovao u svoju jedinstvenost, u tu neku svoju proročansku auru, kamo ga je, uz šaćicu drugih romansijera, u nekoj posebnoj niši smjestio i E. M. Forster (opet, naravno, sa Dostojevskim!) u svojim predavanjima, koja su kasnije objavljena kao *Aspects of the Novel (Vidovi romana, 1927)*. I sam Lawrence je pokušavao da se odredi prema književnosti uopće, te da u posvemašnjem proznom stvaralaštvu baš on sâm odredi svoje mjesto. To je vidljivo i po njegovom zanimanju za tada još nedovoljno poznatu i razvijenu američku književnost, o čemu on piše u knjizi pod znakovitim naslovom: *Studies in Classic American Literature (Studije o klasičnoj američkoj književnosti, Thomas Seltzer,⁵⁹ New York, 1923, Martin Secker, London, 1924)*, kao i

⁵⁹ Thomas Seltzer (1875–1943) je bio rusko-američki prevodilac, urednik i izdavač, koji je doprinio popularizaciji D. H. Lawrencea u SAD-u, jer je objavio njegovih devet knjiga u periodu 1920–1923, ali i svojim prevodima brojnih ruskih pisaca, poput Andrejeva, Korolenka, Gorkog, Arcibaševa, Novikova, Gogolja i Savinkova. Pored maternjeg ruskog i usvojenog engleskog, govorio je i poljski, italijanski, njemački, jidiš i francuski jezik. Uredio je i tri knjige posvećene nekadašnjoj domovini:

svojim tumačenjem psihoanalize u: *Psychoanalysis and the Unconscious* (*Psihoanaliza i nesvjesno*, 1921) i *Fantasia of the Unconscious* (*Fantazija nesvjesnog*, 1921/1922).

S druge strane, tokom godina Lawrence je dobro ispekao svoj književni zanat. Nije to vidljivo samo u njegovom odnosu prema književnom stvaralaštvu u užem smislu – onom koje je sâm stvarao – nego i prema cjelokupnom okruženju u i oko književnosti, te dugih intelektualnih tvorevina. Neizmjerne zahvalan ruskom prijatelju Kotu, koji ga je finansijski pomogao kad mu je bilo najteže, a nastavio je da bude jednako korektan i onda kada je Lawrenceov doprinos njegovim prevoditeljskim i izdavačkim namjerama bio razmjerno skroman, Lawrence se na izmaku snage i života nastojao još jednom odužiti Kotu. Njegov Predgovor za *The Grand Inquisitor*, ipak, nije na razini njegovih umnih sposobnosti, a ima se dojam da je ne samo brzina nego i neka vrsta zasićenja uveliko uticala i na strukturu tog teksta, kao i na njegovu sadržinu. Lawrence, naime, kao da, s jedne strane, “otaljava” posao time što ponavlja ono što iole inteligentniji čitalac može sâm dokučiti kad uzme da čita Dostojevskog, a, s druge strane, kao da nema dovoljno prostora u okviru teksta, a moguće ni stvarne inspiracije, da se uhvati u koštac sa nizom pitanja na koja godinama nije nalazio odgovor. Iz tog razloga je na nekim mjestima njegova analiza zbrkana, doima se površnom i nedovršenom. Uz to, on se previše zadržava na nekim dijelovima Kotovog prevoda i iznosi neka svoja viđenja šire slike koju je Dostojevski, sviđalo se to njemu ili ne, ipak stvorio. Kao iskusni prikazivač i pisac sličnih uvoda za razna izdanja ponekad posve različitih autora, Lawrence je ostao nekako između onog uobičajenog, standardnog Uvoda u

Tolstoi: a critical study of him and his works, E. S. Werner Pub. & supply Co., New York, 1901; *Best Russian short stories*, Boni and Liveright, New York, 1917. i *Embers of a revolution: stories collected in the decade before the Russian Revolution*, Aegypan Press, 1917. Ostao je zapamćen i po neustrašivoj borbi za odbranu Lawrenceovih knjiga protiv strogih američkih cenzora, koji su britanskog pisca, baš kao i Jamesa Joycea, optuživali za nemoral, “prljave knjige” (*unclean books*) i pornografiju. Iako je prvi put dobio oslobađajuću presudu, novi sudski spor zbog Lawrenceovog romana *Women in Love*, 1923. godine, ga je finansijski posve iscrpio, pa je bankrotirao. Sačuvana je i bogata korespondencija koju je Lawrence razmijenio s njim i njegovom suprugom Adele, rođ. Szold, u knjizi: Thomas Seltzer: D. H. Lawrence, *Letters to Thomas and Adele Seltzer*, Black Sparrow Press, Santa Barbara, CA, 1976.

kojem njegov autor uglavnom želi da potakne čitaoca da uđe u taj zamršeni svijet ideja Dostojevskog i onog izuzetno serioznog, minucioznog seciranja, pojašnjavanja i, napose, sintetiziranja duboko promišljenog vlastitog stava i odnosa prema analiziranom tekstu. U tom raskoraku se krije i svojevrsni izazov koji su prihvatili svi oni koji su u proteklih 90 godina nudili svoja tumačenja Lawrenceove interpretacije. To je prilično duga lista britanskih, američkih te u novije vrijeme ruskih kritičara, koji su po vokaciji i anglisti i komparatisti. Neka od tih mišljenja će se navesti u nastavku kao neophodna referenca, ali i korektni akademski postupak u kojem se daje mogućnost objema stranama da iskažu svoj stav.

Pri tom, treba imati u vidu da se tih godina ponešto pojačalo zanimanje za Dostojevskog, o čemu je svoj komentar dao i Sigmund Freud, istakavši, 1928. godine, da je epizoda sa Velikim inkvizitorom jedan od vrhunaca svjetske književnosti (*'The Brothers Karamazov' is one of the most magnificent novels ever written: the episode of the Grand Inquisitor, one of the peaks of the literature of the world, can hardly be valued too highly* / *Braća Karamazovi* je jedan od najveličanstvenijih romana koji je ikada napisan: a epizoda sa Velikim inkvizitorom je jedna od vrhunaca svjetske književnosti i ne može se dovoljno visoko vrednovati) (Guignon, 1993, str. ix), a filozof egzistencijalističke provenijencije Martin Heidegger, koji je u svom kabinetu na zidu imao samo dva portreta od kojih je jedan bio onaj Dostojevskog, je smatrao da je misao ruskog pisca bila jedan od najvažnijih izvora za njegovu knjigu *Zein und Zeit (Being and Time, Bitak i vrijeme)*, objavljenu na njemačkom 1927. godine. Iako je Lawrenceov interes za Freuda dobro poznat, što se za Heideggera ne bi moglo reći, ova poveznica samo treba da istakne da je Koteliansky zasigurno mogao imati neki dodatni poticaj za prevođenje i objavljivanje ove "epizode" kao zasebnog izdanja, iako je prevod Constance Garnett i tada smatran jednako dobrim, istina, u okviru cijele knjige. Budući da je i sam Dostojevski smatrao da su V i VI poglavlje *Braće Karamzovih* ključni za cijelu knjigu, njena kulminirajuća tačka, Koteliansky je imao dobre razloge da ponudi svoj prevod, jer je Garnettova u to vrijeme, u neku ruku, već okončala svoju prevoditeljsku karijeru, a i sam Lawrence

se, već na početku svog Uvoda (*Introduction*), prisjeća da mu je, nakon što je prvi put pročitao *Braču Karamazove* 1913. godine, John Middleton Murry rekao da je ključ u razumijevanju knjige upravo u priči o Velikom inkvizitoru: *Of course the whole clue to Dostoevsky is in that Grand Inquisitor story.* (Naravno, čitav ključ o Dostojevskom je priča o Velikom inkvizitoru.) (v. Lawrence, 2005, str. 127-134).⁶⁰ Lawrence je navodno već tada smatrao da je to “glupost” (*rubbish*), jer mu se knjiga u početku činila kao neka vrsta mračne, jezive romanse (*lurid romance*). On ne štedi te negativne opise svog doživljaja *Braće Karamazovih*, jer mu se čini da se njen autor neprestano hvališe (*showing.off*) i krije iza nekakve cinično-satanske poze koju je zauzeo, a što je njega kao čitaoca iritiralo. Lawrence će u nekoliko navrata ponavljati ove rano izrečene stavove, kao da želi da učvrsti ne samo svoje mišljenje nego i da time utiče na mišljenje imaginarnog čitaoca kojem se indirektno obraća. Tome treba da posluži i izjava da je otad još dvaput pročitao *Braču Karamazove* i da je svaki put utisak bio još depresivniji. Pročitao ih je i po četvrti put, sada samo kao ovako izvađeni prevod Kotelienskog, ali je dojam ostao isti, ako ne i gori. U tim prvim pasusima on zamjera Dostojevskom što je u Velikom inkvizitoru dao konačnu kritiku Isusa Krista na koju se ne da odgovoriti (*the final and unanswerable criticism of Christ*). Prema njegovom mišljenju, tu se sukobljava stvarnost i iluzija, pri čemu iluzija pripada Isusu, a vrijeme samo uzvraća stvarnošću.

LAWRENCEOVO TUMAČENJE *LEGENDE O VELIKOM INKVIZITORU*

Iza toga postavlja retoričko pitanje o tome ko je Veliki inkvizitor i odmah daje odgovor da je to Ivan. Iz tog odlomka se jasno vidi odnos koji Lawrence zauzima prema Dostojevskom, jer je *Ivan the thinking mind of the human being in rebellion, thinking the whole thing out to the bitter end* (Ivan misleći um pobunjenog ljudskog bića, koji promišlja cijelu stvar do njenog gorkog kraja). On je istovremeno i ruski revolucionar istog tipa, ali i Dostojevski, kod kojeg Lawrence već tu upozorava na njegovu dvojnost, rascijepljenost.

⁶⁰ Svi daljnji navodi su dati prema ovom izdanju.

Ta Ivanova “misleća” ili misaona strana se itekako razlikuje od one emotivne, inspirativne strane samog Dostojevskog (*passional and inspirational self*). A za Lawrencea je to najpogubniji vid ljudskog bića u modernom dobu – otuđenje od onog boljeg, strastvenog, ljudskijeg, inspirativnog dijela bića koje u sebi nosi klicu nade da se suprotstavi tom svom razumnom, umnom, te neophodno i ograničavajućem, limitirajućem aspektu. Istina, Lawrence tvrdi da je Dostojevski napola mrzio Ivana (*half-hated Ivan*), iako je Ivan najveći od tri brata. Strastveni Dmitrij (*passionate Dmitri*) i inspirativni, nadahnuti Aljoša (*the inspired Alyosha*)⁶¹ su samo izdanci (*offests*) naspram Ivana. Drugim riječima, oni su Ivanova dopuna, a nikako i ravnopravni likovi u strukturi romana.

Iza toga slijedi još jedna središnja misao o tome ko je Veliki inkvizitor. On je, ustvari, glasnogovornik samog Dostojevskog koji iznosi konačno mišljenje o tome da je Isus neprimjeren, neadekvatan (*inadequate*) i da ga ljudi moraju korigirati (*Men must correct you*). A na samom kraju Isus upućuje poljubac prihvatanja ili priznanja pod nevoljkim okolnostima (*the kiss of acquiescence*) Inkvizitoru, baš kao što to čini i Aljoša Ivanu. Za Lawrencea to prihvatanje stanja stvari je znak poraza, jer dvojica nadahnutih (Isus i Aljoša) priznaju da je njihovo nadahnuće neodgovarajuće, a da onaj misaoni (Ivan) mora da prihvati odgovornost za potpunu prilagodbu: *The two inspired ones recognise the inadequacy of their inspiration: the thoughtful one has to accept the responsibility of a complete adjustment*. (Dva nadahnuti čovjeka prepoznaju neadekvatnost njihovog nadahnuća; onaj misaoni mora da prihvati odgovornost za potpunu prilagodbu.) Poslije ovako postavljenih pretpostavki, Lawrence kreće u obrazlaganje svojih stavova tako što se poziva na iskustvo čovječanstva staro barem dvije hiljade godina koje samo potvrđuje da čovjek može biti stvaran samo prema vlastitoj naravi (*Man can but be true to his own nature – Čovjek mora biti iskren prema svojoj istinskoj prirodi*) i da nema tog nadahnuća koje ga trajno može uzdići iznad tih ograničenja (*limits*). Na tom mjestu se nešto duže zadržava budući da

⁶¹ Riječ *inspired* ovdje nosi u sebi i ono osnovno značenje preuzeto iz latinskog, koje ukazuje na izvjesnu produhovljenost, onaj element ljudskog bića koje ono udahne (*in-spire*) kroz Božije nadahnuće.

želi da obrazloži ta tri ograničenja, što je, po njemu, prvo duboko pitanje koje iznosi Dostojevski.

Ponovo citira Velikog inkvizitora koji se uvijek referira na stvarne, svakodnevne, ne apstraktne, ljude koji, u cjelini, postavljaju životu, traže od života da ispuni tri velika zahtjeva. Ako se oni ne ispune, čovjek jednostavno ne može izdržati to stanje:

1. *He demands bread: and not merely as foodstuff, but as a miracle, given from the hand of God.* (On traži kruha: i to ne samo kruha kao hranu nego kao čudo koje mu je podareno iz Božije ruke);
2. *He demands mystery, the sense of the miraculous in life.* (On traži misteriju, osjećaj čudesnog u životu);
3. *He demands somebody to bow down to, and somebody before whom all men shall bow down.* (On zahtijeva nekog kome će se pokloniti, i to nekog pred kim će se pokloniti svi ljudi). (Lawrence, 2005, str. 128)

Te tri neophodne stvari su hljeb ili hrana, ali kao čudo, misterija u smislu onog čudesnog u životu i autoritet ili vlast kome će se svi ljudi pokoriti, odnosno, doslovno, kome će se klanjati ili pokloniti u znak da priznaju tu vlast. Pri tome Lawrence jasno ističe da se radi o milionima običnih ljudi koji se ne mogu osloboditi tih slabosti. To mogu samo oni rijetki, izabrani koji su dovoljno jaki, skoro kao bogovi, kako bi bili u stanju da kao kršćani ispune sve zahtjeve koje postavlja Krist. Tu neizmjernu ljudsku masu Lawrence označava kao djecu (*children*), čak kao bebe (*babes*), ili guske (*geese*) koje besciljno lutaju u magli, po staroj latinskoj poslovi. Kada Veliki inkvizitor ponudi ovakvo objašnjenje, postaje jasnije da je neprimjerenost, neadekvatnost Isusova upravo u tome da je kršćanstvo preteško za ogromnu masu ljudi, jer njegove zahtjeve mogu da ispune tek poneki "sveci" ili junaci. Ostali su nalik na teretnog konja na kojeg su natovarili preveliko breme, preveliki teret koji on nipošto ne može povući, odnosno, živjeti po takvim načelima. Iz tog razloga je kršćanstvo za Lawrencea ideal koji je nemoguće ispuniti, jer svojim teretom prevazilazi mogućnosti koje može da prihvati ljudska narav. U te izabrane Lawrence svrstava i Velikog inkvizitora, ali upravo zato što je, kao mudar i obrazovan čovjek, u stanju da shvati bit

kršćanstva ili temeljne Isusove poruke ljudima, Veliki inkvizitor se okreće na drugu stranu. On se uklanja ka drugom velikom nadahnutom biću (*the other great Spirit*) ili Satani. Na Satani a ne na Isusu su ti odabrani uspostavili svoju Crkvu i Državu (*Church and State*), jer čovječanstvo, da bi uopće preživjelo, mora voljeti tolerantnije, ali i sa više prezira nego što ga je Isus volio. Isus je htio da čovječanstvo bude slobodno i bez ograničenja (*free and limitless*), ali je Veliki inkvizitor shvatio da je to nemoguće. Veliki inkvizitor voli ljude baš onakvim kakvi su, sa svim njihovim ograničenjima, ali i smatra da je njegova ljubav bolja (*kinder*). Međutim, to je ljubav zasnovana na Satani, a Satana znači uništenje i ne-biće (*annihilation and not-being*). Ovi brojni navodi su direktno preuzeti iz teksta Dostojevskog kojeg Lawrence optužuje da je perverznan i da je njegova ljubav prema Isusu povezana s otrovnom mržnjom, te da je moralna odbojnost prema Satani, u stvari, pomiješana sa tajnim obožavanjem đavola. I onda ona čuvena rečenica: *Dostoevsky is always perverse, always impure, always an evil thinker and a marvellous seer.* (Dostojevski je uvijek perverznan, uvijek nečist, uvijek zli mislilac i čudesni predskazatelj ili vidjelac.) (Lawrence, 2005, str. 129)

U narednim pasusima, na gotovo cijeloj stranici, Lawrence tvrdi da će čovječanstvo uvijek tražiti čudo, misteriju i vlast (*miracle, mystery and authority*), čak i u današnje doba nauke, mašina, radioaparata, aviona itd., jer upravo se misterija perpetuira kroz medicinu, biološke eksperimente, spiritualiste; dok se o pitanju vlasti dovoljno osvrnuti na činjenicu da je Rusija zbacila cara a dobila Lenjina, da Italija živi u racionaliziranom fašističkom despotizmu Mussolinija, a da sama Engleska žudi da ima takvog sličnog despota na čelu države. Možda može da začudi što se Lawrence poziva na dvije hiljade godina dugo iskustvo čovječanstva sa kršćanstvom, a da navodi kao argumente događaje iz bliže historije. U takvom kontekstu se da naslutiti njegovo duboko nepovjerenje prema rezultatima nauke i nekakvog progressa, napretka uopće. Mašina i sve mašine u različitim oblicima su nalik prolaznom čudu, ali one mogu samo dalje da pokore i da ograniče čovječanstvo, baš kao što to na svoj način čine i rezultati savremene medicine i biologije. Većini ljudi oni su i dalje na razini nepoznanice, misterije, jer ne mogu da ih shvate

svojim ograničenim svojstvima. A mišljenje da vlast jednog apsolutiste ne može donijeti nikakav boljitak kada na čelo države dođe neki revolucionar poput Lenjina, pa čak i “despot” tipa Mussolinija sa svom, u tom trenutku, pozitivnom razumnošću i nekom vrstom prosvijetljenosti, jeste rezultat kako njegovog dubokog odbijanja boljševičke ideologije, tako i onoga što se pod njenom vlašću već uveliko dešavalo Rusiji.

Da se vratimo Lawrenceu i njegovom shvatanju *Velikog inkvizitora*. Opet, ponešto paradoksalno, Lawrence kaže da je Dostojevski bio u pravu kad je ukazao na te tri ljudske slabosti koje Krist nije bio u stanju da sam shvati. Čovječanstvo nikako ne može da razluči “nebeski” od stvarnog, svakodnevnog hljeba, jer je uvijek spremnije da taj zemaljski hljeb preda nekom vlastodršcu, budući da ne može da shvati da je *život* velika realnost (*life is the great reality*) a da zemaljski hljeb (*earthly bread*) služi samo kao potpora onom transcendentnom nebeskom hljebu (*the heavenly bread*) u kome je sadržana bit, supstanca istinskog življenja (*true living fulfills us with vivid life*). Ljudi jednostavno ne mogu da uoče tu razliku između materijalnog i duhovnog života jer ga izjednačavaju. To mogu samo oni potencijalni junaci, ili “izabrani”, ali ni oni nisu u stanju, ili možda ni neće, da ljudima, ostatku svijeta, ukažu na to. Lawrence odaje priznanje Dostojevskom što je uvidio ono što ni Krist nije mogao. Valjda je i zbog toga dobio epitet *marvellous seer* (čudesnog proroka ili, doslovno, vidioca). Međutim, iako je to doista tako, Lawrence ne može oprostiti Dostojevskom u liku Velikog inkvizitora što se okrenuo Satani i izdao Krista. U biblijskoj legendi, Satana je tri puta iskušavao Krista, čemu se on uvijek uspješno odupirao, ali su se sada stvari, bar za Lawrencea, temeljito promijenile.

Isus je odbio sva tri iskušenja, kako kaže Lawrence, zbog ponosa i straha. Time je, međutim, priznao da je iznad one prizemne materijalističke želje za novcem, ali ga je prepustio đavolu. Život nije novac i Lawrence se s tim slaže, ali odbijajući da prihvati novac, Isus prepušta ogromne mase ljudi đavolu, jer one ne mogu shvatiti razliku između novca, kao najočiglednijeg vida zemaljskog bivstvovanja, i života, koji je uvijek samo “nebeski”. Tu Lawrence otvara novu temu, jer tvrdi da suština kršćanstva i nije novac

nego ljubav upravo prema čovječanstvu. (*The essence of Christianity is a love of mankind.*) Naizgled, tu jeste rješenje, ali su, pristajanjem uz Satanu, izabrani u suštini samo vratili ljude u začarani krug. Kada se ta tri iskušenja ponovo daju ljudima, dakle, hljeb, čudesa i hijerarhija vlasti, ljudi će se opet pokoravati izabranima koji su ih i naveli u tu zamku. Jer ljudi ne razumiju razliku između materijalnog i duhovnog, novca i života, te na taj način ne služe đavolu nego Svemogućem, to jest Bogu. A i tu se dešava novi obrat, jer Lawrence optužuje Dostojevskog za perverziju, jer je Boga, tog mudrog vladara (*the wise Governor*) pretvorio u Velikog inkvizitora, koji, kao i toliki drugi zemaljski vladari kroz historiju, dobro poznaje te ljudske slabosti i nemilice ih koristi. Međutim, Veliki inkvizitor o kojem piše Dostojevski nije onaj zlokobni španjolski svećenik koji nemilosrdno muči osumnjičene i spaljuje na lomači na stotine onih kojima je presuđeno da su krivi. I to ne radi u ime katoličke vjere ili crkve, nego isključivo u državnom interesu Španjolske kao moćne svjetske sile. U tom smislu je španjolska inkvizicija bila doista dijabolička, đavolska, ali Veliki inkvizitor Dostojevskog, koji upućuje one tužne riječi Isusu, nije španjolski inkvizitor. On je odviše mudar i vidi daleko unaprijed, što mu daje za pravo što se tako ponaša.

Lawrence ponovo krivi Dostojevskog zbog te kriminalne perverzije, jer, prema njegovom stajalištu, čovjek koji osjeća nježnost prema čovječanstvu zbog njegovih samoograničenja i slabosti nikako ne može biti dijaboličan. Kao posve neobičan, izvanredan (*extraordinary*) čovjek on to razumije, dok to obični ljudi (*ordinary men*) nikako ne mogu shvatiti, osobito da se uoči razlika između dobra i zla, te da se shvati da je ponekad zlo da se bude dobar (*Why, sometimes it is evil to be good.*) Tu se krije odgovor na sve sadašnje situacije u kojima je Lenjin odabrao da se odrekne nebeskog u korist zemaljskog hljeba, pa je rezultat da u žitorodnoj Rusiji ljudi umiru od gladi. To rade i svi politički mislioci današnjice, kojima je jedino stalo da podijele taj zemaljski hljeb, pa čak i prakticirajući kršćani ne mogu shvatiti da jednom, kad izgube nebeski hljeb, i zemaljski hljeb počinje da nestaje. I to uprkos naporima najzagriženijih vjernika u Krista da sama borba da se osigura zemaljski, materijalni hljeb, u vidu dobrih kuća, sanitarnih uvjeta i

sl., nije nebeski hljeb. I ovdje on postavlja retoričko pitanje na koje odmah daje odgovor:

What then is the heavenly bread? Every generation must answer for itself. But the heavenly bread is life, is living. Whatever makes life vivid and delightful is the heavenly bread. And the earthly bread must come as a by-product of the heavenly bread. The vast mass will never understand this. Yet it is the essential truth of Christianity and of life itself. The few will understand. Let them take the responsibility.

(Šta je, onda, taj nebeski hljeb? Svaka generacija mora sama odgovoriti na to pitanje. Ali, nebeski hljeb je život, življenje. Ma šta da čini život živopisnim i ugodnim jeste nebeski hljeb. A zemaljski hljeb mora nastati kao sporedni proizvod nebeskog hljeba. Ogromne mase to neće nikada shvatiti. Pa ipak, to je najbitnija istina kršćanstva i samog života. Tek nekolicina će to shvatiti. Neka oni preuzmu odgovornost za to.) (Lawrence, 2005, str. 131)

Pa ipak, Veliki inkvizitor kaže da zbog te slabosti u sebi ljudi moraju imati čudesa, misteriju i vlast. Lawrence to pobija navodeći da je Isus to odbio nastojeći da zamijeni, nadomjesti (*supplant*) fizičke emocije, od kojih je čovjek sazdan, moralnim emocijama (*moral emotions*). U tom smislu zemaljski hljeb postaje nemoralan i to je ono što uviđaju mnogi pametni ljudi (*many refined people*), a sam Inkvizitor to uviđa kao grešku. Zemaljski hljeb mora sam po sebi biti čudo i povezan sa čudom (*The earthly bread must in itself be the miracle, and be bound up with the miracle*). To čudo proističe iz praiskonskih svetkovina vezanih za početak sisanja i za žetvu. A upravo u to doba padaju i najveći praznici: Uskrs (*Easter*) i blagdan Velike gospe u katoličkim zemljama širom Mediterana. U to ime su se ljudi u pravoslavnoj Rusiji ljubili u doba Uskrsa, jer je to simbolički obilježavalo početak sisanja i prvih izdanaka novih biljaka kao prvom koraku ka novom zemaljskom hljebu. Lawrence ovdje varira poznatu parabolu o tezi, antitezi i sintezi, koju su boljševici posve odbacili, pa je i njihov hljeb ogoljen i mrtav. Oni su izvukli suštinu iz materijalnih oblika, uništili onu komponentu supstance koja spaja zemaljsku i nebesku komponentu hljeba: *The heavenly bread is life, is contact, and is consciousness* (Nebeski hljeb je život, dodir, i svijest). U procesu sisanja sjemena čovjek održava živu vezu sa zemljom, sa

suncem i kišom, sa Prirodom u najširem smislu riječi, a u njegovoj svijesti (*awareness*) o izbijanju zrna žita on stalno, iznova obnavlja svijest o čudu, i misteriji: *consciousness of miracle, wonder, and mystery: the wonder of creation, procreation, and recreation, following the mystery of death and the cold grave* (svijest o čudu, začudnosti stvaranja, razmnožavanja i ponovnog stvaranja, koje prate misteriju smrti i hladnog groba). U tom se krije Lawrenceov odnos prema životu kao iskonskom daru Prirode Čovjeku, koji nipošto ne smije zaboraviti taj najviši stepen svoje svijesti o sebi, jer samim time gubi najbolji dio sebe. I to se obnavlja u trenucima kada u doba žetve ponovo stupa u kontakt sa zemljom i suncem, u čemu on vidi bogati dodir kosmosa (*a rich touch of the cosmos*). I u dodatnim dodirima sa drugim žeteocima u toj životnoj struji aktivnosti (*a living stream of activity*) jeste život u svoj svojoj punini. Time se, aktivnim ljudskim, fizičkim radom omogućava spajanje zemaljskog i nebeskog hljeba, te je rad, ili bi bar trebalo da bude, naš nebeski hljeb aktiviteta, dodira i svijesti (*Work is, or should be, our heavenly bread of activity, contact and consciousness*). Svaki drugi rad je prokletstvo (*anathema*). Iako priznaje da je težak fizički rad poliven ljudskim znojem, ako je u pitanju pošten rad, to je, po njemu, život. Ponešto je čudno da on smatra da su to ljudi postigli u doba civilizacije u starom Egiptu, jer su bili sretni u tadašnjoj državnoj hijerarhiji.

Ako se čudesa i misterija posmatraju uporedo, oni se i stapaju jedno s drugim. Ostaje treći krak predložene trijade – vlast. Sama po sebi, to je loša riječ, jer i policajac ima neku vrstu vlasti, autoriteta, a niko se pred njim ne klanja. Prema Lawrenceu, Inkvizitor to i znači: “ono čemu se ljudi klanjaju” (*The Inquisitor means: ‘that which men bow down to’*). Klanjali su se svojevremeno i Cezaru i Isusu i opet će se klanjati svakom onom ko je u mogućnosti da ima kontrolu nad hljebom, odnosno, materijalnim dobrima. Tu ponešto prelazi na marksističku teoriju kapitala, jer tvrdi da je zemaljski hljeb, dok se uzgaja i žanje, sam život, ali kad se jednom smjesti u skladišta, postaje roba (*a commodity*). I tu vidi opasnost, jer ljudi koji misle da ga imaju na pretek, da su ga dovoljno nakupili, ne žele više da rade, a to, opet, znači da ne žele da žive. I to je prava blasfemija: “Jer dok živimo,

mi moramo živjeti, ne smijemo dozvoliti da nestanemo ili da istrulimo u svojoj nepokretnosti, inerciji” (*For while we live we must live, we must not wither or rot inert*).

Iz tog razloga se ljudi klanjaju ili samo jednom čovjeku ili grupi ljudi koji se usuđuju da prisvoje taj nagomilani zemaljski hljeb, jer (obični ljudi) smatraju da to nije njihov hljeb nego hljeb tih samozvanih vladara. Tu Lawrence odaje priznanje Dostojevskom, koji kaže da će ljudi zaboraviti da dobijaju nešto što je, u suštini, upravo njihov hljeb a ne nečiji drugi. Međutim, to puko čuvanje materijalnog dobra nije drugačije od čuvanja kamenja. Tek kad se taj hljeb njima vrati od velikog Tvorca (*the great Giver*), on ponovo postaje božanski, jer u ustima ima okus čuda i kao takav se osjeća i u ustima i u stomaku. Ljudi se stoga klanjaju gospodaru materijalnih vrijednosti, ali onaj koji uoči razliku između zemaljskog i nebeskog hljeba, a onda ga daje zajednici (*the commonalty*), zna da ti kojima ga daje nikad neće spoznati kakvoću nebeskog hljeba. I tu iznosi krajnje kritičku ocjenu demokratskog uređenja: iz tog razloga, u demokratiji, zemaljski hljeb gubi na okusu, sol gubi svoju slanost i nema nikog da mu se klanja (*That is why, in a democracy, the earthly bread loses its taste, the salt loses its savour, and there is no one to bow down to*), a čovjekova potreba da se klanja nekome nije slabost nego snaga, jer ga dovodi u dodir sa većim oblicima života nego kada je posve sam. U ovom odlomku Lawrence zaokružuje svoju teoriju vitalne, životne energije u kojoj se cijeli život klanja suncu. To sunce je jako daleko od običnog čovjeka i neko mu ga mora donijeti. Taj neko je izabrani gospodar, kako ga nazivaju kršćani, jer može da donese sunce s neba i unese ga u ljudska srca. Tu je suština pravih misterija: pogled na istinskoga gospodara, na prirodnog junaka koji unosi sunce u srce običnog čovjeka, koji sam po sebi nije junak i ne može izravno da spozna to sunce. Prema Lawrenceu, Veliki inkvizitor kaže da je misterija tih izabranih junaka jedna od onih misterija kršćanstva koja se ne da objasniti, baš kao što je i prirodni gospodar među ljudima jedna od onih neobjašnjivih misterija čovječanstva u vremenu. Mi tu misteriju moramo prihvatiti, ali taj čin sam po sebi nije dijaboličan.

Lawrence zaokružuje svoj tekst ponovnim obraćanjem pažnje na Ivana Karamazova. On ne mora neophodno da bude tragičan i satanski, jer je on došao do otkrića o ljudima. Ustvari, radi se o ponovnom otkrivanju činjenice koja je bila općepoznata do kraja 18. stoljeća kada je ljude u civiliziranim narodima obuzela ona iluzija o mogućnosti unapređivanja, dosezanja perfekcije među svim ljudima: *It was the re-discovery of a fact which was known universally almost till the end of the eighteenth century, when the illusion of the perfectibility of men, of all men, took hold of the imagination of the civilised nations* (Bilo je to ponovno otkrivanje činjenice koja je bila univerzalno poznata do kraja 18. stoljeća, kada je iluzija o perfektibilnosti ljudi, svih ljudi, preuzela imaginaciju civiliziranih naroda) (Lawrence, 2005, str. 134).

I Ivan mora ponovo da saopći ljudima tu staru istinu, jer većina ljudi ne može da razlikuje dobro od zla, budući da je to izuzetno teško, jer ljudi ne mogu da uoče razliku između životnih vrijednosti i vrijednosti koje nosi novac: *most men cannot see the difference between life-values and money-values*. Ljudi, uglavnom, vide samo one vrijednosti koje donosi novac, a to ne vide ni oni dragi, prosti ljudi koji žive prema pravilima životnih vrijednosti. Zato oni koji su posebno nagrađeni da uoče razliku između dobra i zla i mogu donijeti pravilnu odluku treba da uspostave životne vrijednosti nasuprot materijalnih, novčanih vrijednosti. A ljudi to treba da prihvate sa zahvalnošću i da se duboko poklone toj odabranoj nekolicini u hijerarhiji vlasti. Lawrence ni u tome ne vidi ništa dijabolično ili satansko. To što Isus poljubi Velikog inkvizitora, on samo iskazuje zahvalnost prema mudrom čovjeku, baš kao što i Aljoša, kada poljubi Ivana, na svoj način iskazuje zahvalnost bratu što mu je skinuo teret sa grbače. Pa zašto bi, onda, Dostojevski u to upetljavao inkviziciju i iznuđena priznanja grešnika, prilikom tih ispovijedanja vjere (*autos da fé*), a Ivan ispada tako morbidno samoubilački nastrojena osoba? Lawrence nudi više nego jasan zaključak: *Let them be glad they've found the truth again* (Neka im bude drago što su ponovo otkrili istinu). Ovo prošireno predstavljanje Lawrenceovog Uvoda je bilo neophodno da bi se o nekim njegovim stajalištima, baš kao i o

kritičkim reakcijama na ta stajališta, moglo smisleno govoriti. Zanimljivo je, naravno, da su ovakve negativno nastrojene interpretacije, kako samog Lawrencea tako i jednog Vladimira Nabokova, izazivale više kritičkog odnosa nego neumjerene hvale i idolatrija, kakvu je, svojevremeno, ispoljio John Middleton Murry.

JOŠ JEDNO SUOČAVANJE SA D. H. LAWRENCEOM I DOSTOJEVSKIM

Vidjeli smo kakvu je to burnu reakciju izazvalo kod Lawrencea, ili onoga što on sam kaže da je bilo tako, pa da mu vjerujemo na riječ. Ono o čemu bi se morali složiti svi koji se bave Lawrenceovim odnosom prema *Velikom inkvizitoru* (*The Grand Inquisitor*) u užem, a prema Dostojevskom u širem smislu, jeste da se ni Dostojevski ni Lawrence ne smiju analizirati izvan društveno-historijskog i književno-kulturološkog konteksta. Pored toga, u tim analizama bi se, u idealnoj situaciji, moralo štošta konsultirati u dvadeset godina dugom periodu u kojem se Lawrence, od 1909. do potkraj 1929. i početkom 1930. godine, iznova vraćao svom odnosu prema Dostojevskom. Takvo istraživanje bi uključilo njegove književne, kritičke ali i druge paraliterarne tekstove (pisma i dnevnik), koji su najvećim dijelom prikupljeni i akribično priređeni tokom proteklih 90 godina. Posebnu bi pažnju trebalo obratiti i na njegovu biblioteku, koju je Koteliansky uredno snabdijevao različitim izdanjima, bilo na Lawrenceov zahtjev, bilo po svom nahodjenju. Moglo bi se puno toga zaključiti iz onoga što je i kada Lawrence čitao. Već je navedeno da je triput pročitao *Braču Karamazove* u prevodu Constance Garnett, tako da je, vrlo vjerovatno, tek ovlaš prešao preko prevoda Kotelianskog, za koji se smatra da je slabiji od onog kojeg je svojevremeno uradila Garnett. Da je bio boljeg zdravlja i da je bio u Londonu, njemu ne bi mogla promaći ta disproporcija. Možda bi, u tom slučaju, i njegov Uvod bio drugačiji, jer bi mu posvetio više pažnje i, boljim poniranjem u samu suštinu pitanja koje je u njemu otvorio, ponudio koherentniji i ne toliko kontroverzan tekst. Međutim, i Koteliansky je više imao na umu komercijalnu prođu izdanja koje je odštampano u limitiranom

izdanju u skromnih 300 primjeraka, ali na prvoklasnom papiru, te se još i danas mogu naći pojedini primjerci, od kojih je svaki posebno numeriran.

Ovdje bi se mogao zaokružiti ovaj Lawrenceov odnos prema Dostojevskom taksativnim navođenjem manje-više tačnih odrednica. Većina njegovih komentara o Dostojevskom su negativni, poneki su na granici dobrog ukusa, a moglo bi se reći i na ivici svojevrsne mržnje. Ti komentari su dijelom rezultat njegove frustracije što se upleo u pokušaj definiranja vlastite univerzalne teorije o tumačenju svijeta u kojem je proživio svoj vijek a da nije mogao pronaći cjelovitost za kojom je toliko žudio. Nasuprot otuđenog, umnogome mehaniziranog kapitalističkog okruženja središnje Engleske u kojoj je odrastao i sve većeg gubljenja kontakta sa onim primarnim dodirima prirode i čovjeka, Lawrence je zagovarao tog nekog imaginarnog, potpuno oslobođenog natčovjeka (*Superman*), ispunjenog prvenstveno emotivnim karakteristikama sa jakim primjesama seksualne nesputane energije. Ničeanским rječnikom kazano, to je bio više dionizijski raspojasani i moralno nesputani zapadnjak, a nipošto mračni i nepojamno mistični i istočnjački ruski vizionar, koji je prevelikim zadiranjem u mračne tanatoske dubine i pokušajima da ih uklopi u nekakve moralne granice, ubio upravo one radosne vidove vitalne energije, koju Lawrence želi da obnovi i nametne drugima kao jedinu ispravnu mogućnost. Još više od toga je Lawrenceu smetalo oduševljavanje njegovih savremenika veličinom Dostojevskog, jer je ono zatvaralo mogućnost da se sagleda njegova vlastita (Lawrenceova) veličina u koju nije sumnjao. Pri tome je, paradoksalno, odbijao tekovine egalitarizma i demokracije i zagovarao neku vrstu prosvijećenog despotizma čak i onda kad je, od samog početka, bio neizmjereno kritičan prema boljševicima, marksizmu, komunizmu i neuspjehu sovjetske vlasti da što osigura hranu i normalni život svojim stanovnicima, što spriječi stvaranje neke vrsta kulta vođe u liku prvo Lenjina, a kasnije i Staljina. Iako se i sam zanosio stvaranjem neke utopijske zajednice ili države, veliko je pitanje kako bi se on u njoj ponašao, čak i da je uspio da je ostvari.

S druge strane, kao što se slaže većina proučavatelja, on je najčešće pogrešno čitao (*misreading*) i tumačio Dostojevskog, što u cjelini, što u

pogledu pojedinih njegovih djela, ili likova. To je poprilično vidljivo iz njegovog odnosa prema Ivanu Karamazovu, te i njegovoj braći Dmitriju i Aljoši; odnosno, prema Svidrigajlovu, Rogožinu i Miškinu, te i Stavroginu. U Rogožinu i Miškinu je vidio utjelotvorenje likova koji su istovremeno i toliko samouvjereni, ali i skloni da se neprestano negiraju, te su slični mračnom Dmitriju Karamazovu (*the dark Dmitri Karamazov*). I ovdje Lawrence zamjera Dostojevskom da je pisac rastrgnut između potpune nesebičnosti hrišćanske ljubavi (*the complete selflessness of Christian love*) i potpune samonametnute senzualnosti (*complete self-assertion of sensuality*), te podiže ta dva principa na razinu razornih suprotnosti umjesto da postigne stvaralačko jedinstvo ta dva principa:

Dmitri Karamazov and Rogozhin will each of them [...] obtain the sensation and the reduction within the flesh, add to the sensual experience, and progress towards utter dark disintegration, to nullity. Myshkin on the other hand will react upon the achieved consciousness or personality or ego of everyone he meets [...] obtaining the knowledge of the factors that made up the complexity of the consciousness [...] [then] reduce further and further back, till himself is a babbling idiot, a vessel full of disintegrated parts.

(I Dmitrij Karamazov i Rogožin [...] će zadobiti osjete i redukciju unutar tijela, a na to dodajte i senzualno iskustvo i napredak ka potpunoj mračnoj dezintegraciji i ništavilu. S druge strane, Miškin će reagirati na dosegnutu svijest ili čin ili ego svakoga sa kime se sretne [...] i steći znanje o činiocima od kojeg je satkana složena struktura svijesti [...] [a onda] će se smanjivati sve više i više dok ne postane brbljavi idiot, posuda puna raspadnutih / dezintegriranih dijelova.) (v. Lawrence, 1988, str. 251-307)

Jedino je Ivan, donekle, mogao izdržati stroge kriterije koje je Lawrence htio da nametne u formiranju i svojih književnih likova, jer je bio na jednakoj udaljenosti između ciničnog erotomana Dmitrija i asketski nedoraslog Aljoše. U tom smislu Ivan je i mogao biti neka vrsta pandana Velikom inkvizitoru, jer on i prepričava tu priču svojoj braći, iako sam tvrdi da mu to nije namjera, jer on hoće da proživi punim plućima do tridesete godine, a onda neka bude što će biti. A sam Lawrence je uspio da proživi kao neshvaćeni izopćenik čak 15-ak godina više. I nije štedio ni pluća ni um da

dosegne ostvarenje svojih protivrječnih stajališta o životu, ljudskim bićima i, nadasve, njihovom umjetničkom ispoljavanju svih onih neuhvatljivih niti od kojih je bila satkana njegova potraga za stvarnim smislom života i kada ga fizički napusti.

Iako je u vrijeme objavljivanja dobio pozitivne ocjene, Lawrenceov Uvod nije imao nekih većih posljedica po tumačenje Dostojevskog sve dok ga poznati američki teoretičar i tumač književnosti René Wellek nije uključio u svoju knjigu *Dostoevsky: A Collection of Critical Essay* (objavio Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, 1962). Od tada se postepeno pojačavao interes i za ovo posljednje suočavanje Lawrencea sa Dostojevskim, koje se ne smije zaobići ni u jednoj ozbiljnoj studiji ni o jednom ni o drugom autoru. To je bila namjera i ovog teksta.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Bilo bi, umjesto zaključka, uputno navesti veoma lucidnu opservaciju britanskog kritičara Petera Kayea:

Such interpretations of *The Grand Inquisitor's* meaning and novelistic function, of course, are by no means complete or immune from disagreement. But they do serve to measure the distance between Dostoevsky and Lawrence, highlighting the radical differences in their conceptions of freedom. Dostoevsky defined freedom in moral and religious terms, insisting on the autonomy of every human being, a theologically sanctioned birthright that could be ignored only at grievous cost. Each individual, whether whore or saint, bears iconic witness to the presence of God, an image which can be defiled but never eradicated. Obviously, Lawrence had no patience for this universal idealism. He chose to define freedom as a release from moral constriction, a dethroning of false transcendence for the sake of immanent and sensual vitality. To dance with the lithe spontaneity of Birkin, one could not conform to the crowd or compromise the One by binding it to the Many. In Lawrence's world, freedom comes only to the proud and defiant few.

(Takve interpretacije *Velikog inkvizitora* u pogledu značenja i funkcije u romanu, naravno, nisu potpune niti su imune na neslaganja sa njima. Ali one

služe da se izmjeri distanca između Dostojevskog i Lawrencea i naglašavaju radikalne razlike u njihovim koncepcijama slobode. Dostojevski je definirao slobodu u moralnim i religijskim kategorijama i insistirao na autonomiji svakog ljudskog bića, teološki sankcioniranog pravom na rođenje koje se može ignorirati tek po skupu cijenu. Svaki pojedinac, bilo da je kurva ili svetac, donosi ikonično svjedočenje o Božijoj prisutnosti, a to je slika koja se može oskvrnuti ali nikada iskorijeniti. Očigledno, Lawrence nije imao strpljenja za ovaj univerzalni idealizam. On je odabrao da definira slobodu kao oslobađanje od moralnih stega, te je skinuo s trona lažnu transcendenciju u korist imanentne i senzualne vitalnosti. Da bi se plesalo sa Birkinovom gipkom spontanošću, čovjek se ne može podvrgnuti gomili ili navesti na kompromis da se Jedan klanja Mnoštvu. U Lawrenceovom svijetu, sloboda dolazi samo nekolicini ponosnih i prkosnih.) (Kaye, 2006, str. 59)

Taj se prkos itekako vidi u pjesmi “Now it’s Happened” iz zbirke *Pansies*, objavljene 1929. godine, gdje, između ostalog, kaže da bi se stvari u Rusiji odvijale drugačije da su se Ana Karenjina i Vronski zauzeli za nju, umjesto što su je prepustili Lenjinu. To je moglo spasiti veliku, raskošnu Rusiju (*The big, flamboyant Russia*), da su buntovnici kao Ana i Vronski digli u zrak zemlju koju su zagadili intelektualci poput Tolstoja i Dostojevskog i bezbrojni špijuni. Po njemu je Tolstoj izdao Rusiju i prepustio tu divlju i sluđenu Rusiju seljacima, dok za Dostojevskog izriče još težu osudu, valjda da bi po ko zna koji put ukazao na strašnu bolest koju je u brojnim esejima ispisanim tokom 1920-ih godina nazvao “Rusijanitis” (*Russianitis*):

Dostoevsky, the Judas,
with his sham christianity
epileptically ruined
the last bit of sanity
left in the hefty bodies
of the Russian nobility.
(*Dostojevski, Juda,*
S onim sramnim hrišćanstvom,
iznuren od epilepsije
A posljednji tračak zdravog razuma

*Koji je sačuvan u moćnim tijelima
Ruskog plemstva*). (Lawrence, 1994, str. 449)

U prethodnoj pjesmi “Fate and the Younger Generation” on je sahranio sve likove iz Tolstojevih i Čehovljevih djela te i sve Aljoše i Dmitrije i Miškine i Stavrogine – “the Dostoevsky lot all wiped out”, pa s nekim fatalističkim predosjećam završava:

*Finally our little lot: I do not want to die, but by Jingo if I do!
Well, it won't matter so very much either
(Konačno i naša mala družina: ne želim da umrem, ali briga me i da umrem!
Pa, neće to ni biti nešto značajno)*. (Lawrence, 1994, str. 446)

Čini se da, ipak, nije bio u pravu ne samo u svom preobražaju u odnosu prema Dostojevskom – od veličanja kao uzora do beskrajnog prezira – nego i u predviđanju svoje buduće književne sudbine. I 90 godina nakon odlaska s ovog svijeta on i dalje navodi sve one koji ga čitaju, a još i više one koji ga temeljito proučavaju, da u jednom trenutku zastanu i sami izuste: *It's very great, but I don't understand it. I must read it again*. (To je veoma veliko, ali ja to ne razumijem. Moram ga ponovo pročitati.) (Kaye, 2006, str. 31)

Takvo je nekako bilo i ovo iščitavanje D. H. Lawrencea u pokušaju razumijevanja njegovih stavova prema ruskoj književnosti, a napose prema Dostojevskom i *Legendi o Velikom inkvizitoru*. A i mnogim drugim koji su pred nama. Sve dok se ne dođe do nekih mogućih, približnih odgovora.

LITERATURA

- Aiello, L., 2013. *After Reception Theory Fedor Dostoevskii in Britain, 1869–1935*. London and New York: The Modern Humanities Association and Routledge.
- Alpers, A., 1982. *The Life of Katherine Mansfield*. Oxford: Oxford University Press.
- Arnold, M., 1917. “Turgeneff and Dostoevsky”. In: Matthew Arnold, *Books and Persons Being Comments on a Past Epoch 1908–1911*. New York – London: George H. Doran & Company.

- Bennett, A., 1974. "Books and Persons: The Twelve Finest Novels" [March 17, 1927]. In: Andrew Mylett, ed. *Arnold Bennett: The Evening Standard Years: 'Books and Persons' 1926–1931*. London: Chatto and Windus.
- Boulton, J. T. and Robertson, A. eds., 1984. *The Letters of D. H. Lawrence, I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brewster, D., ¹1954, 2021. *East – West Passage: A Study in Literary Interrelationships*. London: Routledge.
- Cox, G., 1983. "D. H. Lawrence and F. M. Dostoyevsky: Mirror Images of Murderous Aggression". In: *Modern Fiction Studies*, 29, pp. 175–182.
- Dostoevsky, F. M., 1930. *The Grand Inquisitor*. Tr. Koteliansky, S. S. Paris: Elkin Mathews and Marrot.
- Ford, M. F., 1915. "Sologub and Artzibashev". *Outlook*, 35, 26 June 1915, pp. 830–831. In: Ford, F. M., Saunders, M. & Slang, R. eds., 2002. *Critical Essays*. London: Carcanet, pp. 339–347.
- Ford, F. M., 1938. *The March of Literature*. London: Allen and Unwin.
- Frank, S. L. ed., 1950. *A. Solovyov Anthology*. Translated from Russian by Duddington, N. A. London: SCM Press Ltd.
- Gide, A., 1925. *Dostoevsky*. Translated from the French with an Introduction by Bennett, A. London and Toronto: J. M. Dent and Sons Ltd.
- Guignon, C. B., 1993. *Dostoevsky's 'The Grand Inquisitor', with Related Chapters of 'The Brothers Karamazov'*. Indianapolis: Hackett.
- Kaye, P., ¹1999., 2006. *Dostoevsky and English Modernism 1900–1930*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawrence, D. H., 1914. *Study of Thomas Hardy and Other Essays*. In: Steele, B. ed., 1985. *Study of Thomas Hardy and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawrence, D. H., 1988. *Reflections on the Death of a Porcupine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawrence, D. H., 1994. *The Complete Poems of D. H. Lawrence*. Ware, Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited.
- Lawrence, D. H., 2005. "Introduction to the Grand Inquisitor". In: *Introduction and Reviews. The Cambridge Edition of the Works of D. H. Lawrence*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lawrence, D. H., 2002, *The Letters of D. H. Lawrence I–VIII*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawrence, D. H., 2012. *The Complete Works of D. H. Lawrence*. Delphi Classics.
- Leatherbarrow, W. J. ed., 1995. *Dostoevskii and Britain*. Oxford: Berg, Oxford and Providence.
- Leatherbarrow, W. J. ed., 2005. *The Cambridge Companion to Dostoevskii*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackenzie, C., 1933. *Literature of My Time*. London: Rich and Kowan.
- Maclean, C., 2015. *The Vogue for Russia: Modernisma and the Unseen in Britain 1900–1930*. Edinburgh: The Edinburgh University Press.
- Murry, J. M., 1916. *Fyodor Dostoevsky: A Critical Study*. London: Martin Secker.
- Naarden, B., 1992. *Socialist Europe and Revolutionary Russia: Perception and Prejudice 1848–1923*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orel, H., 1953. “The Forgotten Ambassadors: Russian Fiction in Victorian England”. In: *American Slavic and East European Review*, 12 (3), pp. 371–377.
- Phelps, G., 1956. *The Russian Novel in English Fiction*. London: Hutchinson’s University Library.
- Protopopova, D., 2008. “Dostoevsky and the Ballets Russes: Images of Savagery and Spirituality in the British Response to Russian Culture, 1911–1929”. In: McLennan, A. (ed.) *New Collection (Graduate Journal of New College, University of Oxford)*, Vol. 3, pp. 28–41.
- Rozanov, V. V., 1894. *Legenda o Velikon inkvizitore F. M. Dostoevskogo: Opyt kriticheskogo kommentariia* (Легенда о Великомъ инквизиторѣ Ф. М. Достоевскаго: опытъ критическаго комментарія съ приложеніемъ двухъ этюдовъ о Гоголѣ, 1894). S.-Peterburg: Tipo-lit. Nikolaeva, S. M.
- Rozanov, V., 1972. *Dostoevsky and the Legend of the Grand Inquisitor*. Translated and with an Afterword by Spencer E. Roberts. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Sickert, Ph., 1992. “Lawrence’s Auto da fé: The Grand Inquisitor in ‘The Plumed Serpent’”. In: *Comparative Literature Studies*, 29 (4), pp. 417–440.
- Soboleva, O. and Wrenn, M., 2017. *From Orientalism to Cultural Capital: The Myth of Russia in British Literature of the 1920s*. Peter Lang, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien.

- Soloviev, E., 1916. *Dostoievsky: His Life and Literary Activity: A Biographical Sketch*. Trans. from the Russian by C. J. Hogarth. London: Allen and Unwin.
- Solovyov, V., 1915. *War, Progress and the End of History Including Antichrist*. Translated from the Russian by Bakshy, A., with a biographical notice by Dr. Hagberg Wright. London: University Press.
- Solovyov, V., 1918. *The Justification of the Good: An Essay in Moral Philosophy*. Translated by Duddington, N. A. London: Constable's Russian Library.
- Terras, V., ¹1981, 2002. *A Karamazov Companion*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Zytaryk, G. J., 1969. "D. H. Lawrence's Reading of Russian Literature". In: *The D. H. Lawrence Review*, Vol. 2, No. 2, pp. 120–137.
- Zytaryk, G., 1971. *D. H. Lawrence's Response to Russian Literature*. The Hague: Mouton.

INTERNETSKI IZVORI

The Athenaeum: The Journal of English and Foreign Literature, Science and Fine Arts. Dostupno na: [https://books.google.co.uk/books?id=T5FUA AAACAAJ&printsec=front cover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=true](https://books.google.co.uk/books?id=T5FUA AAACAAJ&printsec=front_cover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=true) [datum pristupa 16.12.2021.]

FROM ADMIRATION TO CONTEMPT: D. H. LAWRENCE AND HIS VIEWS ON F. M. DOSTOEVSKY

D. H. Lawrence and his views on F. M. Dostoevsky used to change gradually – from the initial admiration and fascination with the works of this great Russian literary classic, which Lawrence had read in the period of the overall popularity ‘of all things Russian’ in Great Britain at the beginning of the 20th century, to doubts this highly controversial and largely misunderstood British author expressed in the most prolific period of Modernism, when he began publishing his own fiction as well as some non-fictional and critical pieces on literature. The majority of critics and researchers of Lawrence and his opus argue that his denial of Dostoevsky’s importance stemmed not only from his own need to distance himself from the influence of certain works by Dostoevsky but also from his continuous fight with his innermost demons in the later phase of his creative work. It was in these moments that Lawrence sought answers to his questions in the works of other Russian authors translated into English at the time – Solovyov, Berdyaev, Shestov and Rozanov. Lawrence paid special attention to their perspective on certain books by Dostoevsky. With similar enthusiasm, he also analysed the critical explanations of Dostoevsky by his British contemporaries, such as Ford Madox Ford, Arnold Bennett, John Middleton Murry, Joseph Conrad and Virginia Woolf. This paper focuses on Lawrence’s interpretation of *The Grand Inquisitor*, based on two key chapters from *The Brothers Karamazov* and written as a preface to the English translation by Samuel Koteliansky, ‘Kot,’ a Russian émigré Jew and Lawrence’s close friend. Although gravely ill, Lawrence managed to write this text in four days in February 1930. He died a month later at Vence, Southern France. It can be argued that in this last major critical piece of his, Lawrence concluded his decades-long re-reading and questioning of the influences that Dostoevsky and other Russian classics have exerted on him, as well as on the emergence and development of British Modernist fiction between 1910 and 1930.

Keywords: *the influence of Russian classics, British Modernist fiction, D. H. Lawrence and F. M. Dostoevsky, admiration, re-interpretation and denial, the Legend on Grand Inquisitor*

ОТ ВОСХИЩЕНИЯ К ПРЕЗРЕНИЮ: Д. Г. ЛОУРЕНС И ЕГО ОТНОШЕНИЕ К Ф. М. ДОСТОЕВСКОМУ

Аннотация

Отношение Д. Г. Лоуренса к Достоевскому постепенно менялось: от первоначального восхищения и увлечения произведениями великого русского классика, которые он читал в период всеобщей популярности “всего русского” в Великобритании в начале XX века, до все более нарастающих сомнений, которые этот весьма противоречивый и значительной степени неправильно понятый британский автор начал выражать в отношении русского романиста в самый плодотворный период модернизма, когда сам Лоуренс начал публиковать примечательные романы и критические статьи о литературе. Большинство критиков и исследователей творчества Лоуренса придерживаются мнения, что его отрицание значения Достоевского проистекало не только из его собственной потребности избавиться от несомненного влияния, которое оказали на него некоторые произведения русского автора, но также и из-за собственной борьбы Лоуренса с внутренними демонами на более позднем этапе его творчества. В тех тяжелых внутренних испытаниях Лоуренс искал, хотя и не всегда находил, ответы на мучительные вопросы в произведениях других русских авторов, которые он читал в английских переводах в те годы – в частности Соловьева, Бердяева, Шестова и Розанова – уделяя особое внимание тем произведениям, в которых русские авторы высказывали свое мнение об отдельных книгах Достоевского. С таким же энтузиазмом он отзывался и о критических интерпретациях Достоевского, вышедших из-под пера некоторых британских современников, таких как Форд Мэддокс Форд, Арнольд Беннетт, Джон Миддлтон Мюрри, Джозеф Конрад или Вирджиния Вульф. В статье основное внимание уделяется переосмыслению Лоуренсом “Легенды о Великом Инквизиторе” из двух ключевых глав *Братьев Карамазовых*, которое он выразил в Предисловии к новому

английскому переводу, подготовленному Самуэлем Котелянским в форме отдельного издания. Именно по просьбе Самуэля Котелянского “Кота”, русского еврейского эмигранта в Великобритании, с которым, начиная с 1914 года, его связывала искренняя дружба, Лоуренс и написал запрошенный текст. Несмотря на тяжелую болезнь, Лоуренс сумел написать текст всего за четыре дня в феврале 1930 года, но через месяц умер в городе Вансе на юге Франции. Можно обоснованно заключить, что в своем последнем крупном критическом произведении Лоуренс подошел к концу своего многолетнего перечитывания и осмысления влияния, которое Достоевский и другие русские классики оказали как на него, так и на создание и развитие прозаических произведений британского модернизма между 1910 и 1930 годами.

Ключевые слова: *влияние русской классики, проза британского модернизма, восхищение, переосмысление и отрицание, Д. Г. Лоуренс и Ф. М. Достоевский, “Легенда о Великом инквизиторе”*

DODATAK

Prevodi Dostojevskog na engleski jezik u Velikoj Britaniji (1881–1930)⁶²

1881. – *Buried Alive; or, Ten Years of Penal Servitude in Siberia* (Živ zakopan, ili deset godina robije u Sibiru), prevela Marie von Thilo, Longman, Green, London.
1886. – *Crime and Punishment* (Zločin i kazna), preveo Frederick Whishaw, Vizetelly, London.
1886. – *Injury and Insult* (Poniženi i uvrijeđeni), preveo Frederick Whishaw, Vizetelly, London.
1887. – *Prison Life in Siberia* (Život na robiji u Sibiru), preveo H. Sutherland Edwards, John and Robert Maxwell, London.
1887. – *The Friend of the Family and The Gambler* (Porodični prijatelj i Kockar), preveo Frederick Whishaw, Vizetelly, London.
1887. – *The Idiot* (Idiot), preveo Frederick Whishaw, Vizetelly, London.
1888. – *The Uncle's Dream and The Permanent Husband* (Ujakov san i Vječiti muž), preveo Frederick Whishaw, Vizetelly, London.
1894. – *Poor Folk* (Bijedni ljudi), prevela Lena Milman, Uvod napisao George Moore, Mathews and Lane, London.
1909. – *An Honest Thief* (Pošteni lopov / Iskreni lopov / Iskreni tat), prevela Constance Garnett, *English Review*, 2, 215–30.
1911. – *The House of the Dead or Prison Life in Siberia* (Kuća mrtvih ili Život na robiji u Sibiru), Uvod napisao Julius Bramont, Dent and Sons, London.
1911. – *Crime and Punishment* (Zločin i kazna), preveo Frederick Whishaw, Uvod napisao Laurence Irving, Everyman's Library, London.
1911. – *Crime and Punishment* (Zločin i kazna), Walter Scott, London.
1911. – *The Brothers Karamazov* (Braća Karamazovi), Everyman's Library, London.
1912. – *The Brothers Karamazov* (Braća Karamazovi), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.

⁶²Navedeni su: kao prvi element, godina izdanja, potom engleski prevod naziva djela, a u zagradi prevodi naslova na bos., hrv., srp. jezik prema raspoloživim bibliografskim izdanjima, ime(na) prevodilaca i/ili urednika i pisaca predgovora, te izdavač i mjesto izdanja. Podaci o britanskim izdanjima dati su prema: Lucia Aiellodati su prema Aiello, L. (2013, str. 123–124).

1913. – *Letters from the Underworld* (Pisma iz podzemlja), preveo C. J. Hogarth, Dent, London; sadrži i ‘A Gentle Spirit’ (Nježni duh / Krotka) i ‘The Landlady’ (Gazdarica / Domaćica).
1913. – *The Idiot* (Idiot), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.
1914. – *Letters of Fyodor Michailovitch Dostoevsky to His Family and Friends* (Pisma Fjodora Mihailoviča Dostojevskog porodici i prijateljima), prevela Ethel Colburn Mayne, Chatto & Windus, London.
1914. – *The Idiot* (Idiot), prevela Eva M. Martin, Everyman’s Library, London.
1914. – *Crime and Punishment* (Zločin i kazna), prevela Constance Garnett, Heinemann, London
1914. – *The Possessed* (Zli dusi / Bjesovi / Demoni), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.
1915. – *Poor Folk* and *The Gambler* (Bijedni ljudi i Kockar), Uvod napisao C. J. Hogarth, Everyman’s Library, London.
1915. – *The Insulted and the Injured* (Poniženi i uvrijeđeni), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.
1916. – *A Raw Youth* (Mladić / Žutokljunac / Mladac), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.
1916. – *Pages from the Journal of an Author* (Stranice iz piščevog dnevnika), preveli S. S. Koteliansky i John Middleton Murry, Maunsell, London; sadrži i ‘The Dream of a Ridiculous Man’ (San smiješnog čovjeka).
1917. – *The Eternal Husband* (Vječiti muž), prevela Constance Garnett, Heinemann, London; sadrži i ‘The Double’ (Dvojnjak) i ‘A Gentle Spirit’ (Nježni duh / Krotka).
1917. – *The Gambler* (Kockar), prevela Constance Garnett, Heinemann, London; sadrži i ‘The Landlady’ (Gazdarica / Domaćica) i ‘Poor People’ (Bijedni ljudi).
1918. – *White Nights* (Bijele noći), prevela Constance Garnett, Heinemann, London; sadrži i ‘A Faint Heart’ (Slabo srce), ‘A Little Hero’ (Mali junak), ‘Mr Prohartchin’ (Gospodin Proharčin), ‘Notes From Underground’ (Zapisi iz podzemlja) i ‘Polzunkov’ (Polzunkov).
1919. – *An Honest Thief* (Pošteni lopov / Iskreni lopov), prevela Constance Garnett, Heinemann, London; sadrži i ‘Bobok’ (Bobac), ‘Another

- Man's Wife' (Žena drugog čovjeka), 'The Crocodile' (Krokodil), 'The Dream of a Ridiculous Man' (San smiješnog čovjeka), 'The Heavenly Christmas Tree' (Nebesko božićno drvce), 'A Novel in Nine Letters' (Roman u devet slova), 'The Peasant Marey' (Seljak Marej) i 'Uncle's Dream' (Ujakov san).
1921. – *The Friend of the Family and Netochka Nezvanovna* (Porodični prijatelj i Netočka Nezvanova), prevela Constance Garnett, Heinemann, London.
1922. – *Stavrogin's Confession and the Plan of 'The Life of a Great Sinner'* (Stavroginova ispovijest i Plan za 'Život Velikog grešnika'), preveli S. S. Kotliansky i Virginia Woolf, Hogarth Press, London.
1923. – *Letters and Reminiscences* (Pisma i uspomene), preveli i uredili S. S. Kotliansky i John Middleton Murry, Chatto & Windus, London.
1927. – *The Brothers Karamazov* (Braća Karamazovi), prevela Constance Garnett, Everyman's Library, London.
1928. – *The Diary of Dostoyevsky's Wife* (Dnevnik supruge Dostojevskog), prevela s njemačkog Madge Pemberton, Gollancz, London.
1929. – *New Dostoevsky Letters* (Nova pisma Dostojevskog), preveo S. S. Kotliansky, Mandrake Press, London.
- 1930 – *The Grand Inquisitor* (Veliki inkvizitor), preveo S. S. Kotliansky, Uvod napisao D. H. Lawrence, Elkin Matthews and Marrot, London.
1930. – *The Letters of Dostoyevsky to his Wife* (Pisma Dostojevskog njegovoj supruzi), preveli E. Hill and D. Mudie, Uvod napisao Ivan Mirsky, Constable, London.
1931. – *The Possessed* (Zli dusi / Bjesovi / Demoni), prevela Constance Garnett, Uvod napisao John Middleton Murry, London, Everyman's Library.